

Universiteit
Leiden

Het heil van herhaling

Strategisch manoeuvreren met de anafoor en het parallelisme

Rosa van Straten
s1685635

Masterscriptie
Definitieve versie

Begeleider: Dr. M. van Leeuwen
Tweede lezer: Dr. H. Jansen

Universiteit Leiden
Faculteit der Geesteswetenschappen
Neerlandistiek: Taalbeheersing van het
Nederlands

19.787 woorden
20 EC

22 juni 2018

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
1 Inleiding.....	4
2 Pragma-dialectische argumentatietheorie	8
2.1 Het ideaalmodel van een kritische discussie.....	8
2.2 Strategisch manoeuvreren als uitbreiding van het ideaalmodel	10
2.3 Drie aspecten van strategisch manoeuvreren	11
3 Stijlmiddelen: anafoor en parallelisme	13
3.1 Vormkenmerken: anafoor en parallelisme	13
3.1.1 Vormkenmerken anafoor.....	14
3.1.2 Vormkenmerken parallelisme	16
3.1.3 Stipulatieve definities anafoor en parallelisme.....	19
3.2 Functiekenmerken: anafoor en parallelisme	21
3.2.1 Functiekenmerken: anafoor	22
3.2.2 Functiekenmerken: parallelisme	23
3.2.3 Samenvatting functiekenmerken	27
3.3 De anafoor en het parallelisme als verbaal parallelisme	28
3.3.1 Vormkenmerken van het verbaal parallelisme	28
3.3.2 Functiekenmerken van verbaal parallelisme	29
3.4 Samenvatting en vooruitblik	30
4 Strategisch manoeuvreren met de anafoor en het parallelisme	32
4.1 Werkwijze.....	32
4.2 Resultaten: invloed van functiekenmerken op strategische manoeuvres.....	34
4.2.1 Functies en redelijkheid	34
4.2.2 Functies en effectiviteit: argumentatie verduidelijken	35
4.2.3 Functies en effectiviteit: kritische reacties verhinderen.....	39
4.2.4 Functies en effectiviteit: effectiviteit afzwakken	44
5 Conclusie en discussie	47
Bibliografie	50
Bijlage I: Tien discussieregels.....	54
Bijlage II: Dialectische en retorische doelen per discussiefase.....	55
Bijlage III: Argumentatiestructuren van de voorbeeldfragmenten	56

Samenvatting

In dit onderzoek wordt de vraag gesteld wat de anafoor en het parallelisme voor invloed hebben op de redelijkheid en effectiviteit van strategische manoeuvres in de argumentatiefase van een kritische discussie. Deze vraag sluit aan bij een onderzoekstraditie binnen de pragma-dialectische argumentatietheorie waarin strategisch manoeuvreren met presentationele middelen het uitgangspunt vormt (bijvoorbeeld: Houtlosser & Van Eemeren, 2000; Snoeck Henkemans, 2008; Van Poppel, 2016; Jansen, 2017; Snoeck Henkemans, 2017). Met de resultaten is er een argumentatieve dimensie toegevoegd aan de kennis over de anafoor en het parallelisme.

Op basis van theoretisch-analytisch onderzoek is eerst een stipulatieve definitie opgesteld van de anafoor en het parallelisme. Uit dit deel blijkt dat tegelijkertijd onderzoeken van de anafoor en het parallelisme gerechtvaardigd kan worden door het feit dat er een benaming is voor situaties waarin beide stijlfiguren samenkomen: verbaal parallelisme (Leech, 1969, p.79). Met het theoretisch-analytische onderzoek is er ook een overzicht gemaakt van de verschillende functies die de anafoor en het parallelisme kunnen vervullen. De functies van de stijlfiguren vormden het uitgangspunt van het conceptueel-analytische onderzoek dat is uitgevoerd om te beoordelen wat de invloed van de anafoor en het parallelisme is op strategische manoeuvres. Dit is in kaart gebracht met behulp van voorbeelden uit de politieke praktijk.

Naar aanleiding van het onderzoek kan worden geconcludeerd dat de anafoor en het parallelisme voornamelijk van invloed zijn op de effectiviteit van argumentatie. Gunstig voor de discussiant zijn de mogelijkheden om argumentatie met de stijlfiguren te verduidelijken en om de kans op kritische vragen te verkleinen. De stijlfiguren blijken daarnaast een minder gunstige invloed te kunnen hebben op argumentatie, omdat zij er ook voor kunnen zorgen dat de argumentatie overdreven of juist eentonig overkomt, waardoor de effectiviteit van een strategische manoeuvre wordt verminderd. De invloed op de redelijkheid in een strategische manoeuvre is nihil. De anafoor en het parallelisme kunnen in sommige gevallen overduidelijk in overeenstemming zijn met de taalgebruiksregel, maar de stijlfiguren zijn niet in staat onredelijke argumentatie redelijk te maken en vice versa.

1 Inleiding

“Als er iets is waar wij als partij voor staan, dan is het de overtuiging dat wij verantwoordelijk zijn voor wat we achterlaten aan volgende generaties.

Als er iets is waarin wij geloven, dan is het dat wij het beter moeten doen, omdat wij ons willen verplaatsen in het lot van de ander.

Als er iets is wat wij delen, dan is het de overtuiging dat het beter kan.

Als er iets is waar ik nu trots op ben, dan is het dat ik jullie lijsttrekker mag zijn.”

Deze woorden sprak Jesse Klaver in april 2016 uit toen hij zijn eerste speech als lijsttrekker gaf tijdens een partijcongres van GroenLinks.¹ Een stuk tekst dat niet alleen de aandacht trekt vanwege dezelfde woorden waarmee Klaver elke zin opent: ‘Als er iets is’, maar ook vanwege het grammaticale patroon dat aan de zinnen ten grondslag ligt en tot vier keer toe hetzelfde is. Alle zinnen vormen namelijk een conditionele zin waarin de woordvolgorde in grote lijnen overeenkomt. Zowel aan de vorm van woordelijke herhaling als aan de syntactische herhaling worden in de retorische literatuur verschillende effecten verbonden (Burger & De Jong, 2009, p.176-179; Fahnestock, 2011, pp.226-230; Claes & Hulsens, 2015). De stijlfiguren worden respectievelijk anafoor en parallellisme genoemd (Braet, 2007, p.116/118; Fahnestock, 2011, p.230/225; Claes & Hulsens, 2015, p.30/108; Wales, 2011, p.20/302). De combinatie van de anafoor en het parallellisme, zoals ook Klaver die inzet, wordt aangeduid met de term verbaal parallellisme (Leech, 1969, p.79). Beide stijlfiguren vallen onder de categorie ‘woordfiguren’, omdat ze formeel van aard zijn (Braet, 2007, p.102).

De anafoor en het parallellisme dienen niet slechts ter verfraaiing van een tekst (Ibidem, 127). Zij zijn namelijk in staat bepaalde effecten bij een lezer of luisteraar te sorteren. De aard van die effecten is uiteenlopend en ze worden niet systematisch behandeld in de literatuur over de stijlfiguren. Zo benoemen sommige handboeken dat de anafoor een belangrijke term retorisch kan beklemtonen (Aristoteles, vert. 2004, 14.14.a.1-6; Claes & Hulsens, 2015, p.30), terwijl een ander handboek ingaat op het effect dat emoties versterkt kunnen worden overgebracht door de anafoor (Braet, 2007, p.124/133). Over het parallellisme wordt in het ene handboek geschreven dat het een tekst kan structureren (Burger & De Jong, 2009, p.179) en het andere handboek legt de nadruk meer op de typen argumentatie, zoals argumentatie op basis van inductie, waarvoor het parallellisme een iconische vorm is (Fahnestock, 2015, p.223).²

Het idee dat de stijlfiguren een bepaald effect sorteren dat zou ontbreken als er geen gebruik wordt gemaakt van de stijlfiguur is een belangrijk gegeven voor dit onderzoek. Op het moment dat een taalgebruiker een anafoor of parallellisme gebruikt om zijn uiting vorm te geven, maakt hij namelijk een keuze uit beschikbare formuleringen. De taalgebruiker had er ook voor kunnen kiezen om de anafoor of het parallellisme achterwege te laten en daarmee niet het

¹ ‘Speech Jesse Klaver’, opgevraagd op 7 maart 2018 van <https://groenlinks.nl/nieuws/speech-jesse-klaver>

² De typen argumentatie vinden hun oorsprong in Aristoteles’ introductie van verschillende abstracte vormen van argumentatie, topos, die een redenaar moesten helpen om specifieke argumenten voor zijn betoog te vinden (Braet, 2007, pp.65-66). Zie voor uitleg over argumentatie op basis van inductie paragraaf 3.2.2.

effect tot stand te brengen dat aan het gebruik van de stijlfiguur is gekoppeld. Als Klaver dit gedaan zou hebben in het fragment waarmee deze inleiding opende, zou de passage er als volgt uit hebben kunnen zien:

Als er iets is waar wij als partij voor staan, dan is het de overtuiging dat wij verantwoordelijk zijn voor wat we achterlaten aan volgende generaties. Wij geloven erin dat wij het beter moeten doen, omdat wij ons willen verplaatsen in het lot van de ander. Met elkaar delen wij de overtuiging dat het beter kan. Ik ben er trots op dat ik jullie lijsttrekker mag zijn.

Formuleringskeuzes zijn dan ook niet zomaar inwisselbaar voor elkaar: stilistische varianten verschillen van elkaar in betekenis (Van Leeuwen, 2015, p.14).³ Het voorbeeld illustreert hoe eenzelfde boodschap op een andere manier kan worden verwoord, waardoor er een andere voorstelling ontstaat van de inhoud die in woorden wordt gevat. Zo komt Klaver in het oorspronkelijke fragment strijdvaardig over vanwege de standvastigheid die de herhaling aan het begin van elke uitspraak oproept. Het effect is dat het publiek wordt verleid om hierin mee te gaan. In het herschreven fragment valt die strijdvaardigheid weg. Dat fragment komt eerder over als een informatieve passage waarin Klaver het publiek ervan op de hoogte brengt wat de belangrijkste partijpunten zijn. Inhoudelijk blijft de betekenis van de uitspraken hetzelfde, maar door formuleringsalternatieven verandert het effect dat de passage sorteert.

In deze scriptie wordt het gebruik van de anafoor en het parallelisme bestudeerd binnen een pragma-dialectisch kader, zodat kan worden onderzocht wat voor invloed deze stijlfiguren hebben op argumentatie. Sinds de introductie van de term 'strategisch manoeuvreren' is er in de pragma-dialectische argumentatietheorie⁴ aandacht voor de effecten die stilistische keuzes hebben op argumentatie (bijvoorbeeld: Houtlosser & Van Eemeren, 2000; Snoeck Henkemans, 2008; Van Poppel, 2016; Jansen, 2017; Snoeck Henkemans, 2017). Volgens deze argumentatietheorie kan een verschil van mening op een redelijke manier worden opgelost als discussiepartijen vier discussiefasen doorlopen en zich daarbij houden aan tien discussieregels (Van Eemeren & Houtlosser, 2002, p.132). Tegelijkertijd zullen discussianten een discussie ook willen winnen en streven zij naar effectiviteit. Het tegelijkertijd streven naar redelijkheid en effectiviteit komt tot uitdrukking in de notie van strategisch manoeuvreren (Ibidem, p.135). In het onderzoek naar stijlfiguren in argumentatieve discussies staat de vraag centraal welke invloed de stijlfiguren hebben op zowel de redelijkheid als de effectiviteit in strategische manoeuvres.

De invloed die stilistische keuzes hebben op redelijkheid en effectiviteit in argumentatie is al voor verschillende stijlfiguren onderzocht. Zo blijkt dat de keuze voor metonymia in argumentatie effectief kan zijn, omdat het ervoor zorgt dat er minder snel kritische reacties van tegenstanders worden uitgelokt (Snoeck Henkemans, 2005, p.255). Ook de strategische functie

³ Het idee dat verschijnselen in de werkelijkheid op verschillende manieren geconceptualiseerd kunnen worden, is afkomstig uit de cognitieve linguïstiek (Van Leeuwen, 2015, p.14). Meer hierover is terug te vinden in het werk van Langacker (2000).

⁴ In hoofdstuk 2 wordt dieper ingegaan op de pragma-dialectische argumentatietheorie.

van de stijlfiguur litotes in argumentatie is onderzocht en hieruit bleek dat dit figuur bijvoorbeeld de gebondenheid van de discussiant aan zijn uitspraken kan beperken (Van Poppel, 2016, p.229).

De invloed van de anafoor en het parallelisme op strategische manoeuvres is nooit eerder onderzocht voor argumentatie, terwijl dit wel interessant kan zijn. Het zijn stijlfiguren die bij uitstek geschikt worden geacht voor het politieke discours (Leech, 1969, p.85; Wales, 2011, p.20/302) en dit is een domein dat hoofdzakelijk argumentatief van aard is (Van Eemeren, 2010, p.95). Het is dus aannemelijk dat de anafoor en het parallelisme worden ingezet in argumentatief taalgebruik. Daarnaast is het nieuw om onderzoek te doen naar woordfiguren vanuit pragma-dialectisch perspectief. In eerder genoemde onderzoeken van onder anderen Snoeck Henkemans (2008;2017) en Van Poppel (2017) stonden namelijk gedachtefiguren centraal die in plaats van de vorm de inhoud van een uiting bewerken (Braet, 2007, p.102).

In navolging van en aanvulling op het eerdere onderzoek is het dus een gerechtvaardigde keuze om voor de anafoor en het parallelisme na te gaan hoe zij van invloed zijn op strategische manoeuvres. De onderzoeksvraag die centraal staat in deze scriptie luidt dan ook:

Hoe beïnvloeden de anafoor en het parallelisme strategische manoeuvres van een discussiant in de argumentatiefase van een kritische discussie?

De reikwijdte van dit onderzoek wordt op twee manieren ingeperkt. Zo maak ik om redenen die ik nader toelicht in paragraaf 4.1 alleen gebruik van voorbeelden uit het politieke discours. Bovendien beperk ik mij in dit onderzoek tot de argumentatiefase van een kritische discussie.⁵ De motivatie om voor deze fase te kiezen is tweeledig. Allereerst spits ik mij toe op de argumentatiefase vanwege praktische beperkingen: er is geen tijd en ruimte om alle fases van de kritische discussie mee te nemen in het onderzoek. De keuze ligt dan voor de hand, omdat de argumentatiefase in tegenstelling tot andere fases die discussianten doorlopen vaak expliciet aan te wijzen is. Zaken die in de confrontatiefase en de openingsfase aan bod zouden moeten komen, worden namelijk vaak voor vanzelfsprekend aangenomen en blijven daarom geregeld impliciet (Van Eemeren, 2010, p.13). Ten tweede wees ik eerder in deze inleiding al op het effect dat Fahnestock (2015, p.228) aan het parallelisme toeschrijft. Het is een iconische vorm waarmee bepaalde typen argumentatie tot uitdrukking worden gebracht en die typen argumentatie zijn logischerwijze verbonden aan de argumentatiefase. Om deze functie van het parallelisme mee te kunnen nemen, moet het onderzoek dus in ieder geval gericht zijn op de argumentatiefase.

Het doel van deze scriptie is om een argumentatief perspectief toe te voegen aan de kijk op de anafoor en het parallelisme. De stijlfiguren worden gezien als een doeltreffend middel voor argumentatief taalgebruik, terwijl het niet bekend is of zij argumentatie ook beïnvloeden. Kennis hierover kan wel van belang zijn voor de wijze waarop argumentatie wordt geëvalueerd. De pragma-dialectische argumentatietheorie biedt een kader waarbinnen dit kan worden onderzocht.

⁵ De argumentatiefase is de derde van de vier fases die discussiepartijen in een kritische discussie doorlopen. Zie voor meer informatie over de discussiefases paragraaf 2.1.

Om tot beantwoording van de onderzoeksvraag te komen, voer ik een theoretisch-analytisch en conceptueel-analytisch onderzoek uit. Het theoretisch-analytische onderzoek beslaat hoofdstuk 2 en 3. In hoofdstuk 2 wordt de uitgebreide pragma-dialectische argumentatietheorie uiteengezet, omdat dit het kader vormt waarbinnen de analyses uitgevoerd worden. Vervolgens breng ik in hoofdstuk 3 op systematische wijze de vorm- en functiekenmerken van de anafoor en het parallelisme in kaart. Dit is nodig om enerzijds een definitie op te stellen aan de hand waarvan anaforen en parallelismen kunnen worden geïdentificeerd in argumentatief taalgebruik en om anderzijds een volledig overzicht te geven van de effecten die de anafoor en het parallelisme mogelijk sorteren. In hoofdstuk 4 vormen de effecten die zijn ondergebracht onder verschillende functies het uitgangspunt voor de analyses. Hier rapporteer ik over de wijze waarop de functies de effectiviteit en de redelijkheid van strategische manoeuvres beïnvloeden. Ten slotte geef ik in hoofdstuk 5 een antwoord op de onderzoeksvraag en reflecteer ik op de belangrijkste beperkingen die het onderzoek kent alsmede op de mogelijkheden die dit onderzoek biedt voor vervolgonderzoek.

2 Pragma-dialectische argumentatietheorie

In deze scriptie onderzoek ik hoe de stijlfiguren anafoor en parallelisme van invloed zijn op argumentatief taalgebruik. Argumentatief taalgebruik wordt hier geplaatst in het kader van de pragma-dialectische argumentatietheorie. In dit hoofdstuk wordt de argumentatietheorie toegelicht. Paragraaf 2.1 behandelt het ideaalmodel dat in de pragma-dialectiek centraal staat en paragraaf 2.2 behandelt de notie van strategisch manoeuvreren. Paragraaf 2.3 gaat ten slotte in op de drie aspecten die onderscheiden moeten worden binnen strategisch manoeuvreren.

2.1 Het ideaalmodel van een kritische discussie

De pragma-dialectische argumentatietheorie is een benadering waarin argumentatie primair gericht is op het oplossen van een verschil van mening met verbale middelen. Argumentatie wordt binnen deze theorie onderzocht als onderdeel van een expliciete of impliciete discussie tussen twee partijen die een verschillend standpunt innemen ten opzichte van dezelfde propositie (Van Eemeren, Grootendorst & Snoeck Henkemans, 2002, p.xi; Van Eemeren & Grootendorst, 2002, p.37). De oplossing van een verschil van mening kan worden bereikt door de redelijkheidsnormen tijdens een discussie in acht te nemen. Die redelijkheidsnormen kunnen worden gezien als gemeenschappelijke spelregels en worden gevormd door tien regels waaraan discussianten zich in een kritische discussie moeten houden (Van Eemeren & Grootendorst, 2002, p.51).⁶

Elke discussieregel vormt een noodzakelijke voorwaarde om het meningsverschil op een redelijke manier op te kunnen lossen (Van Eemeren & Grootendorst, 2004, p.134). Het bemoeilijkt of belemmert de oplossing van een verschil van mening als een discussiant één of meerdere discussieregels overtreedt. Zo'n schending van een discussieregel mondt in de pragma-dialectiek uit in een drogreden en maakt een discussiezet dus onredelijk (Ibidem, p.162).⁷

De tien regels zijn een onderdeel van een ideaalmodel dat theoretische uitgangspunten biedt voor zowel het analyseren als het beschrijven van een kritische discussie. Een ander uitgangspunt binnen dit ideaalmodel is de verdeling van een discussie in vier fases. Om tot een oplossing van een verschil van mening te komen, doorlopen de discussianten een confrontatiefase, een openingsfase, een argumentatiefase en een afsluitingsfase (Van Eemeren & Grootendorst, 2004, p.21-22). Van Eemeren en Grootendorst (2004, p.60-62) lichten per fase toe welke activiteiten er precies centraal staan. Zo komt in de confrontatiefase aan het licht dat er een verschil van mening is en op welke propositie(s) dit meningsverschil betrekking heeft. In de openingsfase wordt bepaald wat de materiële en de procedurele uitgangspunten zijn. Om vast te stellen wat de materiële uitgangspunten zijn, wordt bekeken of er voldoende *common ground* is op basis waarvan een discussie kan plaatsvinden. Uitgangspunten waar partijen zich op baseren in de discussie moeten immers overeenstemmen om een verschil van mening te kunnen oplossen. De procedurele uitgangspunten gaan over het verloop van de discussie: de rol

⁶ Een overzicht van de tien discussieregels is opgenomen in bijlage I.

⁷ Een voorbeeld van een drogreden is het *argumentum ad baculum* waarbij de tegenpartij onder druk wordt gezet om te voorkomen dat deze partij een tegengesteld standpunt inneemt of twijfel aan een standpunt naar voren brengt. Hiermee wordt de vrijheidsregel overtreden. (Van Eemeren & Snoeck Henkemans, 2016, pp.227-228)

die de discussianten op zich nemen, bepaalt hoe de bewijslast in de discussie wordt verdeeld. De derde fase, tevens de fase waarop het onderzoek in deze scriptie is gericht, is de argumentatiefase. In deze fase voert de protagonist argumenten aan om het standpunt te verdedigen en de antagonist bepaalt of die argumenten aanvaardbaar zijn of niet. Wanneer argumenten niet overtuigend genoeg zijn, is het aan de antagonist om kritische reacties op te werpen die om nieuwe argumenten van de protagonist vragen. Ten slotte wordt in de afsluitingsfase bepaald ten gunste van welke partij het verschil van mening is opgelost: de antagonist en protagonist bepalen samen of het standpunt van de protagonist aanvaardbaar is en of de twijfel van de antagonist kan worden ingetrokken. Deze uitkomst is noodzakelijk om van een oplossing van het verschil van mening te kunnen spreken. In het geval dat een discussie beëindigd wordt, omdat er overeenstemming wordt bereikt door bijvoorbeeld een derde partij over de uitkomst te laten stemmen, is het meningsverschil niet opgelost (Van Eemeren & Grootendorst, 2004, p.58).⁸

Het pragma-dialectische ideaalmodel heeft een heuristische functie in de analyse en beoordeling van kritische discussies (Van Eemeren, 2015, p.92). De regels en fases in het ideaalmodel moeten niet geïnterpreteerd worden als een set met instructies die achtereenvolgens opgevolgd dienen te worden om tot een oplossing van het verschil van mening te komen (Ibidem, p.103), maar zij vormen een instrument om te kunnen aanwijzen welke uitingen in verschillende fases van de discussie in overweging moeten worden genomen bij reconstructie van de argumentatie (Van Eemeren & Houtlosser, 2015, p.159). Bovendien fungeert het model in de beoordeling van kritische discussies als maatstaf om te bepalen in hoeverre de argumentatie afwijkt van wat ideaal gezien een constructieve bijdrage zou zijn aan de oplossing van het verschil van mening (Van Eemeren & Grootendorst, 2015, p.487).

In deze functies komt zowel het normatieve als het descriptieve karakter van de pragma-dialectische argumentatietheorie tot uiting. Enerzijds is het ideaalmodel de maatstaf op basis waarvan bepaald wordt of argumentatie redelijk is en anderzijds is het ideaalmodel gebaseerd op een beschrijving van de argumentatieve realiteit (Van Eemeren & Grootendorst, 2004, p.110; Van Eemeren, Grootendorst & Snoeck Henkemans, 2002, p.xiii).

Op het moment dat discussianten in een kritische discussie toewerken naar een oplossing van een meningsverschil en daarbij redelijkheidsnormen in acht nemen, streven zij een dialectisch doel na (Van Eemeren & Grootendorst, 2004, p.22). In dit onderzoek zal het pragma-dialectische ideaalmodel dienstdoen als maatstaf om te bepalen of argumentatie die wordt vormgegeven met anaforen of parallelismen het dialectische doel dient. Discussiepartijen streven er echter niet alleen naar dat hun argumentatie redelijk is; zij willen ook effectief zijn in een discussie. De balans die volgens de pragma-dialectische argumentatietheorie moet worden behouden tussen redelijkheid en effectiviteit wordt besproken in de volgende paragraaf.

⁸ Hoewel de vier fases van een kritische discussie doorlopen moeten worden om tot een oplossing van het verschil van mening te komen, hoeft dat niet expliciet te gebeuren of in de volgorde waarin de fases zijn besproken (Van Eemeren & Grootendorst, 2004, p.60; Van Eemeren, Grootendorst & Snoeck Henkemans, 2002, p.27).

2.2 Strategisch manoeuvreren als uitbreiding van het ideaalmodel

Uit paragraaf 2.1 blijkt dat redelijkheid een belangrijke plek inneemt binnen de pragma-dialectische argumentatietheorie, maar daarnaast heerst de opvatting dat discussianten ernaar streven om het verschil van mening in hun eigen voordeel op te lossen (Van Eemeren & Houtlosser, 2002, p.134). Om dit te bereiken geven zij hun argumentatieve zetten zo effectief mogelijk vorm binnen de grenzen van redelijkheid. Discussianten streven dus niet alleen een dialectisch doel na, maar ook een retorisch doel (Ibidem, p.135). De wisselwerking tussen het dialectische en retorische doel komt samen in de notie strategisch manoeuvreren (Van Eemeren & Houtlosser, 2002; Van Eemeren, 2010). Met de introductie van deze term is het mogelijk om de pragma-dialectische argumentatietheorie beter te laten aansluiten bij de praktijk, omdat er door aandacht voor retorische aspecten onder andere een completer beeld van de argumentatieve realiteit ontstaat (Van Eemeren & Houtlosser, 2002, p.135).

Strategisch manoeuvreren wijst zowel op de activiteit van het balanceren tussen redelijkheid en effectiviteit als op het resultaat ervan (Van Eemeren & Snoeck Henkemans, 2016, p.125). In beide gevallen is het van belang dat de balans tussen het dialectische en retorische doel gehandhaafd blijft om tot de oplossing van het verschil van mening te komen (Van Eemeren, 2010, p.40). Er zijn twee manieren waarop strategische manoeuvres uit balans kunnen raken. Als eerste kan een strategische manoeuvre ontsporen. Dit gebeurt als effectiviteit in een discussiebijdrage de overhand krijgt ten opzichte van redelijkheid (Van Eemeren, 2010, p.41). Omdat de discussiezet in het geval van een ontsporing van de strategische manoeuvre niet meer in overeenstemming is met de discussieregels die van kracht zijn, is er sprake van een drogreden en dat staat de oplossing van het verschil van mening in de weg (Van Eemeren & Houtlosser, 2002, p.142). Een strategische manoeuvre kan ook uit balans raken als een discussiezet alleen redelijk is en niet effectief. Dit vormt verder geen gevaar voor de redelijkheid van de argumentatie, maar het resulteert wel in een ongunstige discussiestrategie (Van Eemeren & Houtlosser, 2002, p.142; Van Eemeren, 2010, p.41).

Welke retorische en dialectische doelen er precies worden nagestreefd met strategisch manoeuvreren, wordt bepaald door de fase waarin de discussiepartijen zich begeven op een bepaald moment in de discussie. Iedere in paragraaf 2.1 genoemde discussiefase kent zowel een retorisch als een dialectisch doel (Van Eemeren, 2010, p.43).⁹ Dit onderzoek beperkt zich tot de argumentatiefase van een kritische discussie, wat betekent dat er in het conceptueel-analytisch onderzoek in hoofdstuk 4 steeds zal worden nagegaan hoe argumentatie die is verwoord met een anafoor of parallelisme al dan niet tegemoetkomt aan de doelen die in deze fase worden nagestreefd. Van Eemeren (2010, p.44) biedt inzicht in de wijze waarop aan het retorische en dialectische doel wordt gewerkt in de argumentatiefase. Zo houdt het dialectische doel in de argumentatiefase in dat de aanvaardbaarheid van standpunten wordt getest. Protagonisten onderbouwen hun standpunt met deugdelijke argumentatie totdat de twijfel van de antagonist is weggenomen en antagonist verwoorden die twijfel zo duidelijk mogelijk. Vanuit het retorische doel zullen protagonist kiezen voor de meest optimale argumentatie.

⁹ Een compleet overzicht van de doelen in de discussiefases is opgenomen in bijlage II.

Dit kan betrekking hebben op de manier waarop argumenten zich tot elkaar verhouden¹⁰, het gekozen argumentatieschema¹¹ en de kracht van argumenten. Antagonisten zullen kiezen voor de sterkste aanval in het uiten van kritiek.

2.3 Drie aspecten van strategisch manoeuvreren

De argumentatieve zetten waarmee discussiepartijen strategisch manoeuvreren in de verschillende discussiefases, kunnen in analytisch opzicht in drie verschillende aspecten worden opgedeeld: de selectie uit het topisch potentieel, de aanpassing aan het auditorium en het gebruik van presentatiemogelijkheden (Van Eemeren en Houtlosser, 2002, p.139; Van Eemeren, 2010, p.93). Deze drie aspecten gaan over keuzes die discussianten maken tijdens het strategisch manoeuvreren (Van Eemeren, 2010, p.94). Een selectie uit het topisch potentieel houdt in dat de discussiant een keuze maakt uit de argumentatieve zetten die hem op een bepaald punt in de specifieke context van de discussie ter beschikking staan, om zich aan te passen aan het auditorium moet de discussiant inschatten wat de voorkeuren zijn van het publiek, zodat de argumentatieve zetten daar vervolgens op aangepast kunnen worden en de presentationele middelen zouden zo moeten worden gekozen dat zij zo'n strategisch mogelijke verwoording zijn van de discussiezetten. Deze aspecten zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden, omdat zij zich simultaan manifesteren in argumentatie (Van Eemeren, 2013, p.13). Tegelijkertijd zijn de aspecten analytisch van elkaar te onderscheiden, zodat elk aspect dat de moeite waard is, wordt meegenomen in de evaluatie van een discussie (Van Eemeren, 2010, p.94).

Bij de analyse en beoordeling van argumentatie zou elk aspect in overweging moeten worden genomen om te bepalen hoe het van invloed is op een strategische manoeuvre (Van Eemeren, 2010, p.94). In deze scriptie ligt de focus toch op één van de aspecten: het gebruik van presentatiemogelijkheden. De anafoor en het parallelisme zijn immers twee presentatiemiddelen. De focus op één aspect is te rechtvaardigen, omdat dit onderzoek niet uit is op de beoordeling van argumentatie in het algemeen, maar op een analyse van de werking van twee presentatiemiddelen in de argumentatieve praktijk. Aandacht voor een van de aspecten levert analytische kennis op over de invloed van dit aspect op strategische manoeuvres.

Het belang van aandacht voor presentationele middelen binnen de pragma dialectiek komt voort uit het idee dat elke stilistische keuze een eigen betekenis tot stand laat komen en dat geen enkele stilistische keuze een neutrale keuze is (Van Eemeren, 2010, p.120). Dit idee is gebaseerd op het eerder genoemde concept van construal uit de cognitieve linguïstiek (hoofdstuk 1). Discussianten zullen in elke fase van de kritische discussie de woorden voor hun argumentatieve zetten kiezen die het best zijn afgestemd op de strategische doelen die zij in die fase willen bereiken (Van Eemeren, 2010, p.119).

In deze scriptie worden de anafoor en het parallelisme gezien als de keuze die een discussiant maakt uit presentationele middelen waarmee argumentatie kan worden

¹⁰ De pragma-dialectiek onderscheidt onderschikkende, meervoudige en nevenschikkende argumentatie. Zie Van Eemeren & Snoeck Henkemans (2016, pp.62-64) voor een nadere toelichting.

¹¹ Argumentatieschema's geven aan hoe standpunt en argument zich tot elkaar verhouden. De pragma-dialectiek onderscheidt drie hoofdcategorieën: argumentatie gebaseerd op een causale relatie, een vergelijkingsrelatie en een kentekenrelatie (Van Eemeren & Grootendorst, 2004, p.4). Zie paragraaf 4.2 voor uitwerkingen van deze schema's in de praktijk.

vormgegeven. Er wordt onderzocht wat het effect is van deze stijlmiddelen op de redelijkheid en effectiviteit van strategische manoeuvres in de argumentatiefase van een kritische discussie. Daartoe dienen de vorm- en functiekenmerken van de anafoor en het parallelisme eerst te worden geïnventariseerd. Dat gebeurt in hoofdstuk 3.

3 Stijlmiddelen: anafoor en parallelisme

Om te kunnen onderzoeken hoe de stijlfiguren anafoor en parallelisme van invloed zijn op strategische manoeuvres in een argumentatieve discussie is het van belang dat eerst de stijlfiguren zelf goed in kaart zijn gebracht. In dit hoofdstuk worden daarom de vorm- en functiekenmerken van de anafoor en het parallelisme behandeld. Paragraaf 3.1 gaat dieper in op de vormkenmerken, terwijl paragraaf 3.2 de functiekenmerken behandelt. In paragraaf 3.3 worden de vorm- en functiekenmerken van het verbaal parallelisme besproken. Het hoofdstuk eindigt met een samenvatting en vooruitblik in paragraaf 3.4.

De vorm- en functiekenmerken die ik in dit hoofdstuk presenteer, komen voort uit een literatuurstudie van verschillende standaardwerken over stijl en retorica. Het gaat om zowel handboeken uit de klassieke oudheid als moderne handboeken. Tabel 1 toont een overzicht van de standaardwerken die zijn bestudeerd.

Tabel 1 Geraadpleegde standaardwerken

Schrijver en jaartal	Titel	Klassiek/Modern
Aristoteles (vert. 2004)	Retorica	Klassiek
Braet (2007)	Retorische kritiek: Hoe beoordeel je overtuigingskracht?	Modern
Burger & De Jong (2009)	Handboek Stijl	Modern
Cicero (vert. 1954)	Rhetorica Ad Herenium	Klassiek
Fahnestock (2011)	Rhetorical Style	Modern
Leech (1969)	A Linguistic Guide to English Poetry	Modern
Perelman & Olbrechts-Tyteca (1969)	The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation	Modern
Quintilianus (vert. 2001)	De opleiding tot redenaar	Klassiek

Naast deze standaardwerken heb ik een Nederlands (Claes & Hulsens, 2015) en een Engels (Wales, 2011) retorisch woordenboek geraadpleegd, omdat woordenboeken gericht zijn op het formuleren van definities en het formuleren van stipulatieve definities van de anafoor en het parallelisme is het doel van dit hoofdstuk. Ten slotte ben ik gedurende het literatuuronderzoek ook enkele andere relevante bronnen tegengekomen waarop dit hoofdstuk is gebaseerd.

3.1 Vormkenmerken: anafoor en parallelisme

De studie van stijlfiguren gaat terug tot de klassieke retorica waar de inzet van deze middelen werd gebruikt om een rede te verfraaien (Cicero, vert. 1954, 4.1.1; Quintilianus, vert. 2001, 6.1.21). Stijlfiguren worden beschouwd als vormen van taalgebruik waarin sprake is van een afwijking van een gewone en voor de hand liggende manier van verwoorden (Quintilianus, vert. 2001, 9.1.4; Braet, 2007, p.101). Ze vallen uiteen in twee categorieën: gedachtefiguren en woordfiguren (Cicero, vert. 1954, 8.18; Quintilianus, vert. 2001, 9.1.17; Braet, 2007, p.102). Woordfiguren hebben betrekking op de vorm van woorden of zinnen, terwijl gedachtefiguren zich onderscheiden door hun inhoud. De anafoor en het parallelisme vallen in de categorie

woordfiguren (Braet, 2007, p.116-118). Door woorden of grammaticale constructies te herhalen, vindt de afwijking van wat voor de hand liggend zou zijn (geen herhaling), plaats op het niveau van de vorm van de uiting en niet op het niveau van de inhoud.

Leech (1969, p.74) maakt in zijn bespreking van stijlfiguren onderscheid tussen *foregrounded repetitions of expression* en *foregrounded irregularities of content*. Deze termen zijn nauw verwant aan respectievelijk woordfiguren en gedachtefiguren, maar benadrukken iets explicieter het verschil tussen de categorieën stijlfiguren. De afwijking van voor de hand liggende vormen van taalgebruik wordt door Leech *foregrounding* genoemd.¹² Deze term verwijst naar afwijkingen van linguïstische of sociaal geaccepteerde gewoontes, waardoor zij prominent aanwezig raken in het discours (Leech, 1969, p.57). Door die prominente aanwezigheid, worden de afwijkingen extra onder de aandacht gebracht bij lezers of luisteraars. Stijlfiguren kunnen als *foregrounded* worden beschouwd, doordat zij afwijken van een verwachtingspatroon dat taalgebruikers hebben (Ibidem, p.74).

De begrippen *expression* versus *content* en *repetition* versus *irregularities* verwijzen naar de manier waarop die afwijkingen van sociaal en linguïstisch geaccepteerde gewoontes precies tot stand komen (Leech, 1969, p.72). *Content* heeft betrekking op de stijlfiguren die het taalgebruik laten opvallen vanwege een afwijking in betekenis en *expression* heeft betrekking op stijlfiguren die het taalgebruik laten opvallen vanwege een afwijking in vorm. Daarnaast kunnen afwijkingen enerzijds worden beschreven als onregelmatigheden: *irregularities*. Metaforen en metonymia zijn hier voorbeelden van. Anderzijds kan taal juist afwijken van een verwachtingspatroon, omdat het meer wordt georganiseerd dan het zou hoeven zijn. In dat geval is er sprake van regulariteiten: *regularities*. De anafoor en het parallelisme zijn in termen van Leech dus *foregrounded regularities of expression*, omdat zij met hun herhaling zorgen voor het 'overorganiseren' van het discours en daarmee afwijken van verwachtingspatronen van de taalgemeenschap.

In de volgende paragrafen zal worden uitgewerkt hoe die regulariteiten er precies uitzien voor de anafoor en het parallelisme. In paragraaf 3.1.1. en 3.1.2 bespreek ik de vormkenmerken van respectievelijk de anafoor en het parallelisme op basis van aspecten die deze stijlfiguren typeren. Paragraaf 3.1.3 bevat ter samenvatting de stipulatieve definities van de besproken stijlfiguren.

3.1.1 Vormkenmerken anafoor

Over de vorm van een anafoor blijken handboeken niet erg lang van stof te zijn. Veelal bestaat de definitie slechts uit één zin waarbij enkele voorbeelden worden gegeven (vgl.: Cicero, vert. 1954, 4.13.19; Braet, 2007, p.116; Fahnestock, 2011, p.230). Toch is het mogelijk om op basis van die definities en voorbeelden aspecten te onderscheiden die de anafoor kenmerken. In deze paragraaf zullen de kenmerken van de anafoor dan ook per aspect worden besproken.

Als eerste is het van belang om te bepalen wat het herhaalde element precies is. Voorop staat dat de herhaling betrekking heeft op woorden en niet op andere eenheden als letters of klanken (Dubremetz, 2017, p.19). Het aantal woorden dat moet worden herhaald om van een

¹² Leech (1969, p.57) bespreekt *foregrounding* in het licht van poëzie, maar stelt dat dit ook buiten de poëzie van toepassing is.

anafoor te spreken varieert. Volgens Cicero (vert. 1964, 4.13.19) en Quintilianus (vert. 2001, 3.9.30) blijft de herhaling beperkt tot één woord. Ook volgens andere handboeken is er al sprake van een anafoor als er één woord wordt herhaald, maar de hedendaagse definities breiden het aantal woorden uit naar ‘meer woorden’ (Claes & Hulsens, 2015, p.30) of naar ‘een woordgroep’ (Braet, 2007, p.116; Van Dale Middelgroot woordenboek Nederlands, 2009, p.60). Dat een precieze karakterisering van het herhaalde element tegenwoordig minder ter zake lijkt te doen dan in de tijd van Cicero en Quintilianus blijkt uit de bespreking van de anafoor door Fahnestock (2011) en Wales (2011). Fahnestock (2011, p.230) spreekt van herhaling van de opening van zinnen, waardoor het aantal woorden niet relevant is voor de definitie van een anafoor. Wales (2011, p.20) lijkt in het geheel niet stil te staan bij het aantal woorden dat moet worden herhaald. Zij spreekt van herhaling van hetzelfde woord, maar zij illustreert dit met zinnen waarin vier woorden aan het begin van iedere zin worden herhaald. Over het maximum aantal woorden dat moet worden herhaald wordt helemaal niet geschreven in de handboeken. Uit uitspraken als ‘aan het begin van op elkaar volgende zinsdelen[...]’ (Braet, 2007, p.116) en ‘the opening of successive clauses’ (Fahnestock, 2011, p.230) valt wel op te maken dat er geen sprake meer is van een anafoor als er een exacte herhaling van de gehele eenheid plaatsvindt (cursiveringen door RvS).

De citaten die in de vorige alinea zijn aangehaald (zoals ‘the opening of successive clauses’) bepalen tevens het tweede aspect van de anafoor: de plaats van de herhaling. Het herhaalde element bevindt zich altijd aan het begin van een teksteenheid (Braet, 2007, p.116; Fahnestock, 2011, p.230; Wales, 2011, p.20).

Een derde aspect waarover handboeken schrijven, is het aantal herhalingen waaruit een anafoor bestaat. Hierbij gaat het om het aantal keer dat het element herhaald moet worden om van een anafoor te kunnen spreken. Quintilianus (vert. 2001, 9.3.30) spreekt van een ‘aanhoudend spervuur van zinssegmenten’. De termen ‘aanhoudend’ en ‘spervuur’ impliceren dat het aantal herhalingen hoog ligt, maar het is lastig te bepalen welke getallen hieraan gekoppeld kunnen worden. Het voorbeeld dat hij zelf geeft, bevat zes zinsdelen die worden herhaald. In meer hedendaagse beschrijvingen van de anafoor wordt specifiek benoemd hoeveel keer de herhaling ingezet zou kunnen worden om van dit stijlfiguur te spreken, namelijk twee of meer keer (Bork, Struik, Verkruijsse & Vis, 2002; Dubremetz, 2017, p.20). Het aantal van twee herhalingen dat deze definities specifiek maakt, is echter meteen een minimum dat logisch voortvloeit uit de definitie van ‘herhaling’. Alleen dit logische minimum staat in de definities dus vast, maar nergens wordt een maximum gegeven. Andere auteurs schenken helemaal geen aandacht aan het aantal herhalingen. Uit hun voorbeelden blijkt alleen dat de herhaling niet zo aanhoudend hoeft te zijn als Quintilianus suggereert. Een voorbeeld van een anafoor van Braet (2007, p.116) bevat bijvoorbeeld drie keer een herhaling in opeenvolgende zinnen en een voorbeeld van Wales (2011, p.20) bevat twee keer een herhaling van woorden.

Om tot een stipulatieve definitie van een anafoor te komen is het ten vierde van belang om in kaart te brengen op welk niveau van discours de herhaling moet plaatsvinden. De kleinste eenheden waarin de herhaling zou kunnen plaatsvinden om van een anafoor te spreken zijn zinsdelen (Braet, 2007, p.116; Dubremetz, 2017, p.18). Daarnaast wordt er gesproken over herhaling in zinnen die elkaar opvolgen (Braet, 2007, p.116; Van Dale Middelgroot woordenboek Nederlands, 2009, p.60). In het Nederlands duidt het begrip ‘zin’ op een probleem, omdat het

moeilijk is om er een afgebakende definitie van te geven (E-ANS, 19.1.1). Meestal verwijst het begrip 'zin' naar de verbinding van tenminste een onderwerp en een gezegde. Dit zou betekenen dat er in fragment 1 sprake is van twee zinnen, omdat zowel het gecursiveerde deel als het niet gecursiveerde deel een onderwerp en een gezegde bevat (respectievelijk: 'de kinderen zijn' en 'je moet luiden'). Het geheel wordt echter ook een zin genoemd (E-ANS, 19.2.1).

1) *Als de kinderen allemaal binnen zijn, moet je de bel luiden.*

In het Engels kunnen deze twee verschijningsvormen van een zin wel worden onderscheiden. Het woord *clause* is gereserveerd voor eenheden waarin minimaal een persoonsvorm en een gezegde voorkomt en *sentence* verwijst naar de grootste grammaticale eenheid¹³ (The Concise Oxford Dictionary of Linguistics, 2007). Fragment 1 is in zijn geheel dus een *sentence* terwijl de twee losse delen *clauses* genoemd kunnen worden. De herhaling die de anafoor typeert kan plaatsvinden op beide niveaus (Wales, 2011, p.20; Fahnestock, 2011, p.230). Dit betekent dat er binnen een *sentence* sprake kan zijn van herhaling als het geheel bestaat uit meerdere *clauses*, maar de herhaling kan zich ook afspelen in aparte *sentences* die elkaar opvolgen. Ten slotte kan de herhaling zich nog voordoen in grotere delen van de tekst (Braet, 2007, p.116). Hiervan zou bijvoorbeeld sprake kunnen zijn als opeenvolgende alinea's met dezelfde woorden beginnen, maar over wat er precies onder 'grotere delen' valt, verschaft de literatuur geen duidelijkheid.

Uit de vraag op welk niveau van de tekst herhaling plaatsvindt, komt het vijfde en laatste aspect voort, namelijk de noodzaak dat de herhaalde teksteenheden die elkaar opvolgen een ononderbroken reeks vormen. Waar de invulling van sommige aspecten in verschillende handboeken uiteenliep, zijn de auteurs over opeenvolging unaniem: de herhaalde elementen zijn terug te vinden in teksteenheden die elkaar direct opvolgen en die dus niet onderbroken worden door teksteenheden waarin de herhaling niet voorkomt (Cicero, vert. 1954, 4.13.19; Braet, 2007, p.116; Wales, 2011, p.2011; Fahnestock, 2011, p.230; Claes & Hulsens, 2015, p.30). Hierbij veronderstel ik dat zowel zinsdelen als zinnen en alinea's elkaar ononderbroken kunnen opvolgen.

3.1.2 *Vormkenmerken parallelisme*

Waar de anafoor een vrij duidelijk afgebakend stijlfiguur is in de literatuur, geldt dat niet voor het parallelisme. Zo onderscheidt Fahnestock (2011, pp.224-225) vier vormen van parallelisme: gelijkheid in het aantal lettergrepen (1), gelijkheid in metrum (2), gelijkheid in grammaticale structuur (3) en gelijkheid die ontstaat door herhaling (4). Alleen de eerste vorm die zij beschrijft en waaraan de term *isokolon* verbonden is, wordt in de klassieke retorica als stijlfiguur erkend (Cicero, vert. 1954, 4.20.27; Quintilianus, vert. 2001, 9.3.80). Vandaag de dag wordt er met de term parallelisme voornamelijk verwezen naar de derde functie die Fahnestock noemt en waaraan de term *parison* is verbonden (Braet, 2007, p.118; Wales, 2011, p.303; Claes & Hulsens,

¹³ De grootste grammaticale eenheid is een variabel label. Een *sentence* kan bestaan uit een combinatie van *clauses*: een samengestelde zin, maar een *clause* kan op zichzelf ook een eenheid vormen en daarmee het grootst zijn. 'Je moet de bel luiden' is tegelijkertijd een *clause*, omdat het een persoonsvorm en een gezegde bevat, en een *sentence*, omdat het geheel één grammaticale eenheid vormt.

2015, p.108). Leech (1969, p.64) benoemt expliciet dat het parallelisme bovenal geassocieerd wordt met syntactische herhaling. In deze scriptie beperk ik mij tot het parallelisme als gelijkheid in grammaticale structuur. Hiermee volg ik het gros van de moderne literatuur die ik heb geraadpleegd én ik perk de reikwijdte van mijn onderzoek in door voor één verschijningsvorm te kiezen. Hoewel al bleek dat deze syntactische vorm van parallelisme ook wel *parison* wordt genoemd, kies ik er toch voor om in navolging van Braet (2007, p.118) de term parallelisme aan te houden.

Net als voor een anafoor zijn er voor een parallelisme verschillende aspecten te onderscheiden. Die aspecten bespreek ik één voor één in deze paragraaf. Allereerst is de vraag wat het herhaalde element precies is. Bij het syntactisch parallelisme¹⁴ zit de herhaling volgens Braet (2007, p.119) in de zinsbouw die steeds overeenkomstig is in verschillende zinsdelen of zinnen. Dit houdt in dat zij grammaticaal op dezelfde wijze zijn opgebouwd (Ibidem, p.118). Een overeenkomstige grammaticale opbouw kan vanuit twee invalshoeken worden beschreven. Fahnestock (2011, p.225) spreekt bijvoorbeeld van een gelijke opeenvolging van constituenten¹⁵. Anderen, zoals Claes en Hulsens (2015, p.108) en Wales (2011, p.302), schrijven dat er in een parallelisme een constructie of een patroon wordt herhaald. Het fictieve fragment (2) toont dat beide invalshoeken ertoe leiden dat de zinnen als parallelisme kunnen worden geïdentificeerd. Op het niveau van constituenten is er in beide zinnen sprake van een (globaal) patroon dat in zowel de hoofdzin als de bijzin hetzelfde is: persoonsvorm, subject, object. Op het niveau van constructies bestaan beide zinnen uit een hoofdzin die vooraf wordt gegaan door een voorwaardelijke bijzin.

2) Zien we de opwarming van de aarde als serieus probleem, dan moeten we nu onze verantwoordelijkheid nemen.

Negeren we de zorgwekkende berichtgeving over klimaatverandering, dan lopen we het risico dat de ozonlaag steeds dunner wordt.

Ten tweede moet de mate van overeenkomst tussen de constructie die herhaald wordt, bepaald worden. Het grammaticale patroon dat herhaald wordt in een parallelisme hoeft namelijk niet exact hetzelfde te zijn in elke teksteenheid. Het is goed mogelijk dat er variatie in terug te vinden is (Fahnestock 2011, p.225). In fragment 2 bevat de tweede zin bijvoorbeeld de bijzin ‘dat de ozonlaag steeds dunner wordt’, terwijl zo’n bijzin in de eerste zin ontbreekt. Leech (1969, p.66) bespreekt variatie nog op een ander niveau dan het niet exact herhalen van het grammaticale patroon. Een parallelisme bestaat volgens hem uit zowel een overeenkomstig element als een contrasterend element; respectievelijk constanten en varianten¹⁶ (Ibidem, p.65). De constante is steeds het herhaalde grammaticale patroon en de varianten zijn de lexicaal invullingen van dit

¹⁴ In het vervolg van deze scriptie gebruik ik de term ‘parallelisme’ om het syntactisch parallelisme aan te duiden.

¹⁵ Een constituent is te definiëren als ‘een taalkundige eenheid die een bepaalde syntactische functie vervult binnen een groter geheel’ (E-ANS, 13.1). Een constituent kan zowel een zinsdeel zijn als een deel van een andere constituent. Van dit laatste is sprake in het geval van bijvoorbeeld bijwoorden en bijvoeglijke naamwoorden.

¹⁶ Leech (1969, p.65) spreekt van *invariants* en *variants* in navolging van taalkundige Roman Jakobson. De Nederlandse termen zijn een vertaling van de Engelse termen door mijzelf.

patroon. In het geval dat er exacte herhaling van het grammaticale patroon en de lexicale invulling ervan plaatsvindt en een uiting alleen bestaat uit constanten, zou er sprake zijn van repetitie (Ibidem, p.66). De aanwezigheid van varianten is volgens Leech daarom een noodzakelijke voorwaarde om van een parallellisme te kunnen spreken. In fragment 3, dat is ontleend aan Braet (2007, p.225), bestaat het overeenkomstige element uit de constructie van een zelfstandig naamwoord als antecedent bij een beperkende bijvoeglijke bijzin. De keuze voor het zelfstandig naamwoord en de invulling van de beperkende bijvoeglijke bijzin vormen hier de varianten; het antecedent aan het begin van elke zin is steeds een ander zelfstandig naamwoord en de lexicale en grammaticale invulling van de bijvoeglijke bijzin is niet exact hetzelfde.

- 3) Telefoonmaatschappijen die elkaar van de ene naar de andere rechtszaak slepen.
Energiebedrijven die elkaar over en weer beschuldigen van misleiding van
consumenten. Zorgverzekeraars die tientallen miljoenen euro's over de balk gooien
om de consument van de concurrent af te pikken.

Het derde aspect van het parallellisme betreft de inhoud. Volgens Fahnestock (Ibidem) is het mogelijk dat de grammaticale eenheden die worden herhaald, ingevuld zijn met woorden uit hetzelfde semantische of lexicale veld. In fragment 3 zijn de zelfstandige naamwoorden waarmee de zinnen beginnen allemaal instellingen die consumenten een dienst verlenen en daarmee zijn zij afkomstig uit hetzelfde lexicale veld. Ook Wales (2011, p.302) duidt op de overeenkomst in betekenis van parallel geformuleerde zinnen of zinsdelen. Zij stelt dat er gewoonlijk een duidelijk betekenisverband te herkennen is tussen de delen die worden herhaald. Die betekenis hoeft volgens haar niet noodzakelijk synoniem te zijn, maar kan ook duiden op een tegenstelling.

Voor het vierde aspect moet er worden gekeken naar het niveau van discours waarop de herhaling van de grammaticale structuur plaatsvindt. Dit kan al op het niveau van zinsdelen (Braet, 2007, p.118; Wales, 2011, p.302; Fahnestock, 2011, p.224; Claes & Hulsens, 2015, p.108). Daarnaast noemen al deze auteurs ook zinnen als niveau waarop het parallellisme zich kan voordoen. In de Nederlandse definities wordt geen onderscheid gemaakt tussen wat in paragraaf 3.1.1 *clause* en *sentence* wordt genoemd (Braet, 2007, p.118; Claes & Hulsens, 2015, p.108), omdat er geen equivalenten voor deze termen bestaan in de Nederlandse taal. Wales (2011, p.302) noemt in relatie tot zinnen opmerkelijk genoeg alleen de *clause* en niet de *sentence*, terwijl zij dit onderscheid bij de anafoor wel maakt (Ibidem, p.20). Ook Fahnestock (2011, p.224) geeft aan dat de grammaticale herhaling op het niveau van *clauses* betrekking kan hebben. Daarnaast benoemt zij in tegenstelling tot de andere auteurs dat er ook tussen grotere teksteenheden dan zinsdelen of *clauses* sprake kan zijn van gelijkheid in het grammaticale patroon.

Over een vijfde aspect van het parallellisme, namelijk in hoeverre de teksteenheden die onderdeel zijn van het parallellisme elkaar direct moeten opvolgen, wordt in de literatuur niet uitgeweid. Claes & Hulsens (2011, p.18) spreken als enige van de auteurs van de werken die zijn geraadpleegd over 'opeenvolgende zinsdelen of zinnen', hetgeen suggereert dat elementen met een overeenkomstig grammaticaal patroon niet onderbroken mogen worden door elementen zonder dit patroon. Vanwege de geringe aandacht voor dit aspect in de literatuur is het niet

mogelijk om de mate van opeenvolging van teksteenheden te specificeren voor het parallellisme.

Het zesde en laatste aspect dat relevant is om bij de definiëring van het parallellisme te betrekken, is het aspect van het aantal herhalingen. Anders dan in definities van de anafoor, is hierover in definities van het parallellisme niets terug te lezen. Voorbeelden bij definities variëren van twee parallelle zinsdelen (Burger & De Jong, 2009, p.178) tot tien parallelle zinnen (Claes & Hulsens, 2015, p.109). In het woord 'parallel' lijkt echter ook al een deel van de betekenis opgesloten te zitten. Iets is parallel als het 'in aard overeenkomend' is (Van Dale Middelgroot woordenboek Nederlands, 2009, p.637) en daarvan kan al sprake zijn bij twee eenheden. Zo lijkt ook bij een parallellisme het minimum te worden bepaald door logica, terwijl het maximum aan het aantal herhalingen van een grammaticaal patroon onbepaald blijft.

3.1.3 *Stipulatieve definities anafoor en parallellisme.*

In de vorige paragrafen werd duidelijk op basis van welke aspecten de anafoor en het parallellisme gedefinieerd kunnen worden. Omdat er in de literatuur niet altijd eensgezindheid heerst over elk aspect, beschrijf ik in deze paragraaf welke kenmerken van elk aspect worden opgenomen in de stipulatieve definities die leidend zijn voor het verdere onderzoek.

De definitie van een anafoor kan opgedeeld worden in de volgende aspecten: het herhaalde element, de plaats van het element, het niveau van de herhaling, het aantal herhalingen en de opeenvolging. Het element dat herhaald wordt moet minimaal uit één woord bestaan. Dit is een logisch minimum, omdat er bij minder dan één woord niks herhaald kan worden. Het maximum aan aantal woorden dat kan worden herhaald, staat niet vast, maar gesteld kan worden dat een herhaling van alle woorden van een teksteenheid niet meer onder een anafoor valt, omdat 'aan het begin van' dan niet meer opgaat. De voorwaarde voor het maximum aantal woorden dat wordt herhaald om van een anafoor te kunnen spreken is dus dat er nog minstens één variabel element in de teksteenheid moet zitten. De plaats van het element dat wordt herhaald, is steeds aan het begin van een teksteenheid. Hierover is de literatuur unaniem, dus ik ga hier voor de stipulatieve definitie in mee. Het niveau waarop de herhaling kan plaatsvinden, wil ik in de stipulatieve definitie zo breed mogelijk houden om zoveel mogelijk gevallen onder een anafoor te kunnen scharen, dus ik neem alle mogelijkheden mee die er in de literatuur worden besproken: herhaling op het niveau van zinsdelen, *clauses*, *sentences* en alinea's. Het aantal herhalingen waaruit de anafoor moet bestaan, laat ik alleen afhangen van het minimum dat logischerwijze bij de term herhaling komt kijken: minstens twee. Er is dus geen maximum aan het aantal herhalingen verbonden. Ik kies hier niet voor de definitie van Quintilianus (vert. 2001, 9.3.30) die het over 'een aanhoudend spervuur van zinssegmenten' heeft, omdat er geen concreet getal aan deze definitie kan worden verbonden. Als laatste sluit ik aan bij de literatuur die ik heb bestudeerd door in mijn definitie op te nemen dat er alleen sprake is van een anafoor als de herhaling niet wordt onderbroken door andere teksteenheden. Op het niveau van alinea's betekent dit dat twee (of meer) alinea's die met dezelfde woorden beginnen, niet onderbroken mogen worden door een alinea die niet met die woorden begint. Dit leidt tot de volgende stipulatieve definitie van de anafoor:

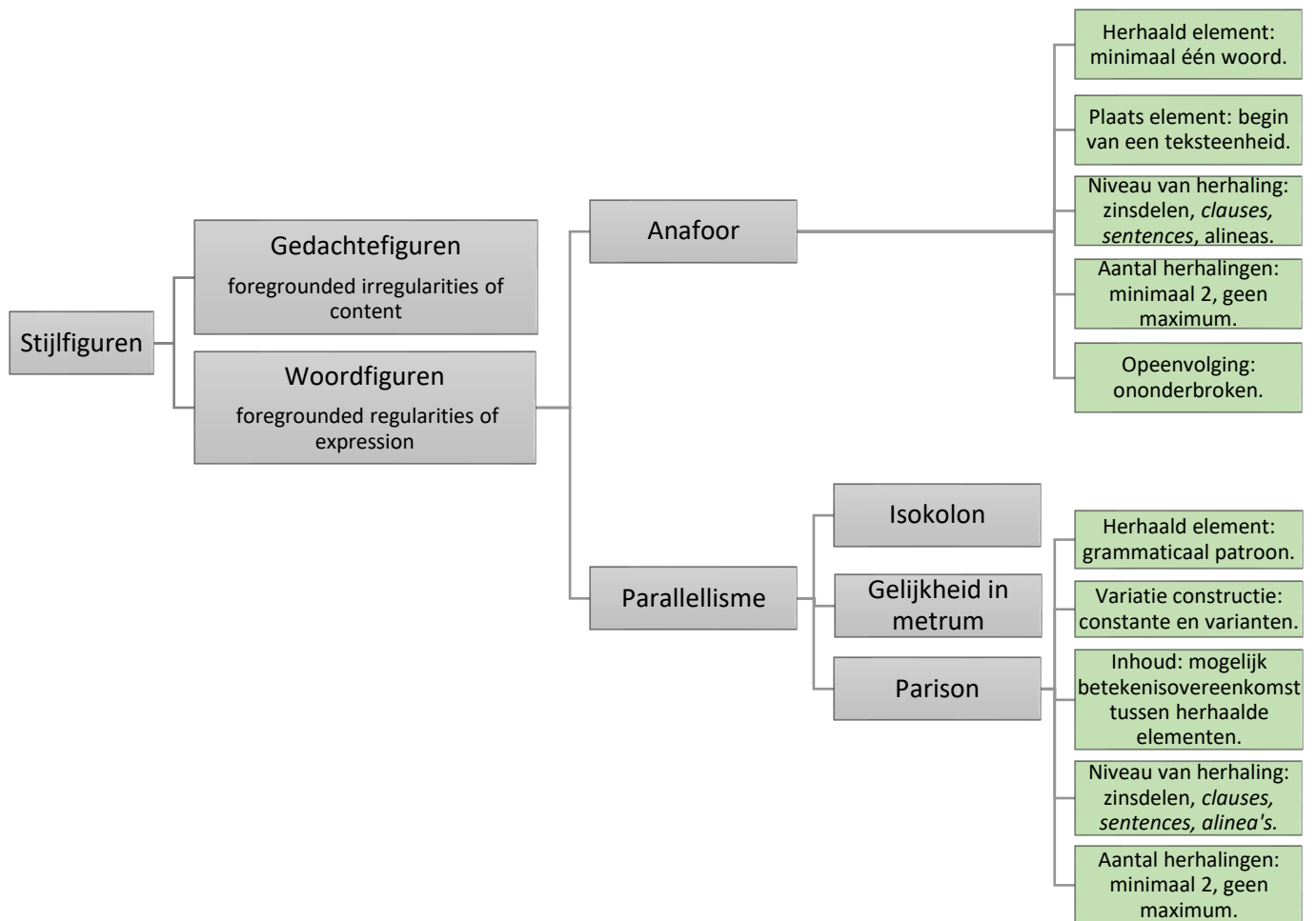
Een anafoor is een exacte herhaling van minstens één woord aan het begin van minstens twee ononderbroken opeenvolgende zinsdelen, clauses, sentences of alinea's, waarbij het maximum aantal herhaalde woorden kan oplopen tot de herhaling van een teksteenheid min één woord.

Enkele aspecten die de anafoor definiëren, zijn ook van belang voor het parallelisme. Het gaat om: het element dat wordt herhaald, het niveau van de herhaling en het aantal herhalingen. Daarnaast moet voor het parallelisme ook worden bepaald in hoeverre variatie in het herhaalde element is toegestaan en hoe de inhoud van de elementen eruitziet. Over het aspect van opeenvolging bleek slechts één handboek uit te wijden. Hieruit concludeer ik dat opeenvolging geen noodzakelijke voorwaarde is voor een parallelisme, omdat andere handboeken er anders ook over zouden hebben geschreven. Het aspect van opeenvolging wordt dan ook niet meegenomen bij het bepalen van de stipulatieve definitie van het parallelisme.

De volgende kenmerken van elk aspect zijn geselecteerd als onderdeel van de stipulatieve definitie. Het herhaalde element bestaat bij het parallelisme uit een grammaticaal patroon. Dit kan zowel een constructie als een opeenvolging van constituenten zijn. De constructie hoeft niet exact herhaald te worden. In de visie van Leech (1969, p.65) komt het best tot uitdrukking waarom de constructie niet exact herhaald hoeft te worden: een parallelisme bestaat zowel uit een constante als uit varianten, waarbij de constante de herhaalde hoofdconstructie is en de varianten naar de lexicale invulling en afwijkingen van de hoofdconstructie op detailniveau verwijzen. Ook voor het parallelisme neem ik alle in de literatuur besproken niveaus op in de definitie: zinsdelen, *clauses*, *sentences* en alinea's. Dit zorgt ervoor dat zoveel mogelijk gevallen van het parallelisme binnen mijn definitie vallen. Het aantal herhalingen varieert van minimaal twee tot een maximum dat onbeperkt is. Het minimum van twee herhalingen komt voort uit de betekenis van het woord 'parallel'. Tot slot ga ik ervan uit dat er een betekenisovereenkomst mogelijk is tussen herhaalde grammaticale structuren in een parallelisme, maar dat dit niet noodzakelijk is, omdat inhoudelijke overeenkomst tussen verschillende delen niet in alle literatuur naar voren is gekomen. Dit alles leidt tot de volgende stipulatieve definitie van het parallelisme:

Een parallelisme is een herhaling van een grammaticaal patroon dat wordt gekenmerkt door zowel een constante als door varianten in minstens twee zinsdelen, clauses, sentences of alinea's, waarbij er tussen de herhaalde grammaticale patronen een betekenisovereenkomst kan bestaan.

Deze paragraaf eindigt met een schematisch overzicht van de aspecten die zijn opgenomen in de stipulatieve definities van de anafoor en het parallelisme (figuur 1). Dit overzicht vat daarnaast samen hoe de anafoor en het parallelisme precies zijn ingebed in de theorie over stijlfiguren.

Figuur 1 Inbedding van de aspecten van de anafoor en het parallellisme in de theorie over stijlfiguren.

3.2 Functiekenmerken: anafoor en parallellisme

Op het moment dat er gebruik wordt gemaakt van een parallellisme of een anafoor heeft dit tot gevolg dat de tekst meer wordt gestructureerd dan het zou hoeven zijn volgens de regels van een taalsysteem (Leech, 1969, p.64). Deze gelijkmatigheden in de tekst zorgen ervoor dat de stijlfiguren opvallen bij lezers of toehoorders en daardoor bepaalde effecten kunnen sorteren. In 3.2.1 en 3.2.2 zullen de mogelijke effecten van respectievelijk de anafoor en het parallellisme worden besproken.

Ik bespreek de effecten die ik in de literatuur, zoals in de inleiding van hoofdstuk 3 toegelicht, heb aangetroffen. In dit hoofdstuk categoriseer ik die effecten per functie, zodat er een analytisch overzicht ontstaat van de functies die de anafoor en het parallellisme kunnen vervullen. Het label dat aan een functie wordt gehangen is bepaald door mijzelf door uit te gaan van de overeenkomst tussen in de literatuur beschreven effecten.

3.2.1 Functiekenmerken: anafoor

In deze paragraaf volgt een overzicht van de functies die een anafoor heeft op basis van de effecten die dit stijlfiguur sorteert. In de literatuur wordt soms geschreven over de effecten van herhalingsfiguren in het algemeen. De anafoor wordt gezien als één van die herhalingsfiguren en er wordt verondersteld dat deze figuren dezelfde effecten sorteren (zie bijvoorbeeld: Fahnestock, 2011, pp.230-231). Waar effecten van herhalingsfiguren in het algemeen worden besproken en niet de effecten van specifiek de anafoor licht ik dit toe.

Allereerst heeft de anafoor een versterkende functie. De anafoor kan een uiting kracht verlenen (Quintilianus, vert. 2001, 9.3.28). Dit effect is niet alleen gekoppeld aan de anafoor, maar aan de 'nadrukkelijke herhaling van woorden' in het algemeen (Burger & De Jong, 2009, p.176). Versterking komt tot stand doordat de onderwerpen die aan bod komen in een uiting waarin een anafoor is gebruikt extra worden belicht. Perelman & Obrechts-Tyteca (1969, p.174) noemen dit effect *presence*: een anafoor maakt een onderwerp waarover wordt gesproken 'present to the mind'. De retoricus kan de anafoor dan ook inzetten om op een bepaalde inhoud te hameren, oftewel iets met klem te benadrukken (Wales, 2011, p.20). Claes & Hulsens (2015, p.30) spreken in dit geval van een bezwerend effect. Die bezwering zit in het geluidseffect dat de herhaling tot stand brengt en die zorgt voor een bepaalde aanhoudendheid waarmee een publiek kan worden overtuigd van een punt (Fahnestock, 2011, p.231).

In het verlengde van de uiting kracht bijzetten, ligt een tweede effect dat anaforen kunnen sorteren, namelijk de retorische beklemtoning van een term die van belang is voor de tekst (Claes & Hulsens, 2015, p.30). Dit kan worden gezien als de isolerende functie van de anafoor. Het gaat bij deze functie om dat een retoricus een belangrijke term in het oog kan laten springen bij het publiek. Aristoteles was zich al van dit effect bewust (vert. 2004, 14.14.a.1-6): in fragment 4 wordt steeds de naam van Nireus herhaald aan het begin van een zin waardoor het publiek er volgens Aristoteles op zou worden gewezen dat er veel over deze persoon te zeggen valt.

4) *Nireus* van Syme (..)

Nireus, Aglaia's zoon (..)

Nireus, allerschoonste.

De derde functie die een anafoor heeft, is pathetisch van aard: het stijlmiddel kan emoties benadrukken (Braet, 2007, p.132; Wales, 2011, p.20). Fahnestock (2011, p.230) erkent dit effect van het aandikken van emoties, maar brengt dit in verband met herhalingsfiguren in het algemeen.¹⁷ Vanwege het feit dat een anafoor de nadruk kan leggen op emotie, wordt het gezien als een typisch figuur voor een verheven stijl (Claes & Hulsens, 2015, p.30). Deze verheven of hoge stijl is een van de drie stijlniveaus die binnen de retorica worden onderscheiden en wordt gekenmerkt als meeslepend (Braet, 2007, p.121). Braet (2007, p.122) onderscheidt naast deze globale stijlniveaus vijf functies van communicatie waaronder stijlfiguren ingedeeld kunnen

¹⁷ Fahnestock (2011, p.230) bespreekt naast de anafoor onder andere ook de epifoor waarbij de laatste woorden van een zin in de volgende zin(nen) worden herhaald en de epizeuxis waarin er een onmiddellijke herhaling van een woord plaatsvindt zonder dat er andere woorden tussen de herhalingen staan.

worden. In dit model worden twee type pathetische functies van de anafoor onderscheiden. Enerzijds zijn er anaforen die bijdragen aan emotionering van het publiek. Deze worden geschaard onder appellerende figuren (Ibidem, p.133). Emoties worden uiteindelijk opgewekt door de inhoud van een uiting en niet door een vormfiguur als de anafoor, maar volgens Braet (2007, p.132) katalyseert de stijlfiguur de emoties van het publiek wel. Het is daarnaast mogelijk dat de emotie van de spreker zelf extra wordt benadrukt door de anafoor (Leech, 1969, p.79). De stijlfiguur kan daarom ook als een expressief figuur worden gekenmerkt. Hiermee geeft een spreker of schrijver op een krachtige manier uiting aan het gevoel dat bij hem leeft (Braet, 2007, p.124).

Naast de versterkende, isolerende en pathetische functie, kan de herhaling aan het begin van teksteenheden ook een verbindende functie hebben. De herhaling van woorden kan namelijk voor samenhang in een tekst zorgen (Burger & De Jong, 2009, p.250)¹⁸ of structuur bieden aan argumentatie (Wales, 2011, p.20). De samenhang die door herhaling tussen zinnen of tekstdelen wordt gecreëerd, heeft tot gevolg dat er tussen de tekstdelen een verwantschap in betekenis tot stand wordt gebracht: lezers en luisteraars zijn geneigd om de delen die bij elkaar horen in hun hoofd te groeperen (Fahnestock, 2011, p.231). Om betekenisverwantschap te creëren hoeven de onderwerpen onderling geen samenhang te vertonen: de anafoor is in staat onderwerpen die losse elementen lijken te zijn aan elkaar te verbinden (De Jong, 2015, p.72).

De vier bovengenoemde functies reiken verder dan verfraaiing van de tekst. Toch was verfraaiing de voornaamste functie van een anafoor volgens Cicero (vert. 1954, 4.14.21) en Quintilianus (vert. 2001, 9.3.28). Deze functie lijkt vandaag de dag niet meer erkend te worden als voornaamste functie. Braet (2007, p.127) noemt namelijk expliciet dat anaforen te nadrukkelijk zijn om slechts te dienen ter verfraaiing van een tekst. Het figuur zou teveel aandacht op zichzelf vestigen vanwege de herhaling van een woord of woordgroep om een tekst alleen maar aantrekkelijk te laten zijn.

Tot slot moet er nog worden opgemerkt dat de anafoor de retoricus niet altijd een dienst bewijst. Zo is het mogelijk dat de anafoor de indruk van monotonie wekt (Claes & Hulsens, 2015, p.30). Het herhalen van dezelfde woorden aan het begin van een zin zorgt dan voor eentonigheid. Deze functie kan dan ook de functie van eentonigheid worden genoemd. De anafoor kan daarnaast een overdrijvingsfunctie hebben. In de nadrukkelijke herhaling van woorden in opeenvolgende zinnen schuilt namelijk het gevaar dat sprekers de meeslependheid die ermee gepaard gaat overdreven vinden en daardoor niet gegrepen kunnen worden door tekst van de spreker (Leech, 1969, p.85; Burger & De Jong, 2009, p.176). Of een anafoor succesvol is, hangt af van het specifieke gebruik van het figuur (Braet, 2007, p.127).

3.2.2 *Functiekenmerken: parallellisme*

De effecten die gepaard gaan met het parallellisme kunnen, net als in paragraaf 3.2.1 is gedaan voor de anafoor, onderverdeeld worden in verschillende functies. De functies die in deze paragraaf aan bod komen, worden in de literatuur specifiek gekoppeld aan het parallellisme.

¹⁸ Door Burger & De Jong (2009, p.176) wordt de stijlfiguur niet expliciet bij naam genoemd, maar uit voorbeelden blijkt dat zij de anafoor rekenen tot de 'nadrukkelijke herhaling van woorden'.

Net als over de anafoor wordt er over het parallellisme geschreven dat het een versterkende functie heeft. De grammaticale herhaling zorgt er namelijk voor dat een taaluiting krachtiger overkomt (Renkema, 2009, p.128). Het is een middel om uitspraken nadrukkelijk over te brengen op een publiek (Burger & De Jong, 2009, p.178; Wales, 2011, p.302).

Een tweede functie die het parallellisme en de anafoor gemeen hebben, is de verbindende functie; een parallellisme brengt een relatie van gelijkwaardigheid tot stand tussen de onderdelen (Leech, 1969, p.67). In paragraaf 3.1.2 werd al duidelijk dat de inhoud van verschillende delen van de parallelle constructie aan elkaar verwant kunnen zijn vanwege een overeenkomst in betekenis. De syntactische gelijkheid in een parallellisme zorgt ervoor dat betekenissen van de parallelle delen aan elkaar gekoppeld worden (Claes & Hulsens, 2015, p.108). Het verwantschap tussen twee delen hoeft overigens niet per definitie te bestaan uit overeenkomsten. De connectie tussen parallelle delen kan ook betrekking hebben op contrasten (Leech, 1969, p.67). Dat is bijvoorbeeld ook de reden dat een parallellisme kan samengaan met een antithese (Wales, 2011, p.302; Claes & Hulsens, 2011, p.108).

De derde functie die het parallellisme met de anafoor gemeen heeft, is de pathetische functie. Het parallellisme is in staat de emoties van het publiek op te hogen en daarmee valt het in de categorie appellerende figuren (Braet, 2007, p.134). Ook voor het parallellisme geldt dat de stijlfiguur werkt als katalysator van emoties en niet als de veroorzaker ervan (Ibidem, p.132). Braet (Ibidem, p.134) spreekt deze functie echter met enige voorzichtigheid uit door te stellen dat het parallellisme valt onder woordfiguren die 'heel pathetisch kunnen werken'. In het gebruik van 'kunnen' ligt enig voorbehoud verscholen, waaruit afgeleid lijkt te kunnen worden dat het parallellisme niet in iedere situatie heel pathetisch werkt.

Een effect dat de anafoor niet sorteert, maar het parallellisme wel, is dat het de verwerking van de zinnen door het publiek vergemakkelijkt. Hierdoor heeft de stijlfiguur een structurerende functie: de vierde functie van het parallellisme. Zeker wanneer het om langere stukken tekst gaat, zou het parallellisme tegelijkertijd retorisch gewicht kunnen verlenen aan de tekst en ervoor kunnen zorgen dat de tekst overzichtelijk blijft (Burger & De Jong, 2009, p.179). Het parallellisme kan van een passage namelijk een hechtere eenheid maken (Ibidem, p.178).

De vijfde functie van het parallellisme is de argumentatieve functie. Het parallellisme is namelijk een iconische vorm voor een drietal typen argumentatie: argumentatie op basis van vergelijking, argumentatie op basis van eductie en argumentatie op basis van inductie (Fahnestock, 2011, pp.226-230).¹⁹ De argumentatieve functie van het parallellisme licht ik voor elk type argumentatie toe.

Allereerst kan met een parallellisme een vergelijking worden uitgedrukt. De parallelle formulering van twee uitingen draagt eraan bij dat de twee uitingen als gelijkwaardig aan elkaar kunnen worden opgevat (Fahnestock, 2011, p.226). Het parallellisme is de meest duidelijke manier om argumentatie op basis van vergelijking tot uitdrukking te brengen (Ibidem, p.227). Fahnestock geeft zelf het volgende voorbeeld (5), waarbij de parallelle formulering ervoor zou

¹⁹ Het betreft hier een vertaling van de Engelse termen *comparison*, *eduction* en *induction*. Voor *eduction* bestaat geen eenduidige vertaling in het Nederlands. Ik kies er daarom voor om *eduction* naar analogie van de vertaling van *induction* te vertalen als 'eductie', zodat het verwantschap tussen *induction* en *eduction* ook in de terminologie zichtbaar blijft.

moeten zorgen dat 'Ich bin ein Berliner' dezelfde lading wordt toegekend als destijds werd toegekend aan 'Civis Romanus sum'.

5) Two thousand years ago the proudest boast was "Civis Romanus sum."

Today in the world of freedom, the proudest boast is "Ich bin ein Berliner".

(Kennedy in Fahnestock, 2011, p.227)

Ten tweede is het parallellisme iconisch voor eductie (Fahnestock, 2011, p.228). Er is sprake van dit argumentatietype als er een conclusie wordt voorspeld door voorafgaand aan deze conclusie vergelijkbare gevallen te formuleren die de conclusie aannemelijk moeten maken. Om ervoor te zorgen dat het publiek inderdaad de overeenkomstige aard van de gevallen inziet, vraagt de formulering om een parallelle opbouw (Ibidem). De gevallen waarop de conclusie wordt gebaseerd en de conclusie zelf zijn allemaal parallel geformuleerd om de overeenkomstige aard te onderstrepen (Ibidem, 230). In voorbeeld 6 is sprake van eductie (cursivering door RvS).

6) [1] When an explosion ripped through a French airliner flying over the Sahara in 1989, the blast severed the DC-10's front end from the rest of the plane, which stayed aloft for about 20 seconds before plunging into the ground. The black boxes showed that everything on board was normal until a jarring, split-second noise, followed by silence. *Two days later, investigators said the crash was caused by a bomb.*

[2] When Pan Am Flight 103 blew up over Lockerbie, Scotland, in December 1988, the nose of the aircraft broke away from the rest of the plane, scattering debris over 80 square miles of Scottish countryside. The black boxes showed everything on board was normal, until a split-second noise, followed by silence. *Within three days, investigators said the probable cause was a bomb. [...]*

[3] In some ways, the circumstances surrounding the crash of Trans World Airlines Flight 800 on July 17 are strikingly similar to the bombings of the other two. Eleven and a half minutes after it lifted off from Kennedy International Airport, Flight 800's front end broke away from the rest of the Boeing 747, which continued to fly for about 20 seconds before becoming engulfed by a fireball. Flight 800's black boxes show that everything on board was normal until a split-second sound followed by silence.

Yet two weeks after Flight 800 exploded off the coast of Long Island, Federal officials have not determined the cause, or even publicly declared their strong suspicions that a bomb, possibly hidden in the forward cargo hold, destroyed the aircraft. (Van Natta, 1996)

Fahnestock (2011, p.228) bespreekt uitvoerig hoe er in 6 gebruik wordt gemaakt van parallelle formuleringen die ervoor zorgen dat de redenering in de drie alinea's zo sterk mogelijk uit de verf komt. De gevallen in de eerste en tweede alinea moeten aannemelijk maken dat het vliegtuig waarover in alinea drie wordt gesproken is neergestort door een bom die afging. De parallelle constructie waarvan sprake is in dit fragment is tamelijk omvangrijk, dus voor de

volledige bespreking verwijs ik dan ook naar Fahnestock (2011, p.228). Hier beperk ik mij ertoe om te wijzen op de gecursiveerde afsluitende zinnen van elke alinea. Deze hebben hetzelfde grondpatroon dat bestaat uit een bijwoordelijke bepaling van tijd gevolgd door een onderwerp dat verwijst naar een inspecteur die de ramp in behandeling heeft, een persoonsvorm die verwijst naar het uitspreken van een vermoeden en een lijdend voorwerpszin die de oorzaak van de ramp benoemt. Vanwege de conclusie die de inspecteurs in de eerste twee gevallen hebben getrokken, wordt gesuggereerd dat deze conclusie ook moet worden getrokken in het derde geval. De rol van het parallelisme is dat het de gelijkenis tussen alinea 1, 2 en 3 in vorm benadrukt, naast dat de gevallen inhoudelijk overeenkomsten vertonen die de conclusie aannemelijk moeten maken.

Naast argumentatie op basis van vergelijking en eductie is ook inductie te onderscheiden als argumentatietype waarin het parallelisme een argumentatieve functie heeft. In het geval van inductie worden er in parallel geformuleerde zinnen voorbeelden gegeven die een generieke conclusie moeten ondersteunen (Fahnestock, 2011, p.227). Bij elkaar opgeteld zouden de apart genoemde voorbeelden tot de algemene conclusie moeten leiden. De rol van het parallelisme in deze vorm van redeneren is dat alle voorbeelden gelijk aan elkaar worden gesteld en dat het voorkomt dat er aandacht wordt gevestigd op eventuele verschillen tussen die voorbeelden (Ibidem, p.228). De algemene conclusie hoeft geen onderdeel te zijn van het parallelisme (vgl. fragment 7).

Fragment 7 bevat een aan Fahnestock (2011, p.227) ontleend voorbeeld waarin sprake is van inductie. De voorbeelden in de parallel geformuleerde zinnen dragen bij aan de aannemelijkheid van de conclusie dat Japan inderdaad een verassingsoffensief is begonnen.²⁰

7) Yesterday the Japanese government also launched an attack against Malaya.
Last night Japanese forces attacked Hong Kong.
Last night Japanese forces attacked Guam.
Last night Japanese forces attacked the Philippine Islands.
Last night the Japanese attacked Wake Island.
And this morning, the Japanese attacked Midway Island.
Japan has therefore undertaken a surprise offensive extending throughout the Pacific area.

Hoewel het parallelisme een iconische vorm is geworden voor inductie hoeft zo'n redenering niet per definitie in de vorm van een parallelisme te worden gegoten (Fahnestock, 2011, p.227). Voorbeeld 8, een herformulering van het fragment in voorbeeld 7, geeft dit weer. De parallelle formulering maakt de weg naar de conclusie echter wel veel sterker.

8) Within the last twenty-four hours, Japanese forces have attacked Malaya, Hong Kong, Guam, the Philippine Islands, Wake Island, and Midway Island. (Fahnestock, 2011, p.228)

²⁰ In fragment 7 is bovendien sprake van een anafoor, omdat de woordenreeks 'Last night Japanese forces attacked' herhaald wordt aan het begin van vier opeenvolgende zinnen. Zie ook paragraaf 3.3. over combinaties van de anafoor en het parallelisme.

Bovendien verwijst Fahnestock naar Perelman & Olbrechts-Tyteca (1969) om de functie van het parallellisme bij inductie te verduidelijken. Zij noemen inductie 'argumentation by example' (p.350) en stellen dat de formulering van de voorbeelden er niet toe mag leiden dat de gedachten van toehoorders worden afgeleid van het doel: de generalisering aanvaarden (p.358). Dit zou het geval zijn als de voorbeelden zo zijn geformuleerd dat de aandacht wordt gevestigd op de individuele gevallen in plaats van op elk geval als onderdeel van een set. De eenvormigheid van een parallellisme draagt bij aan het doel om de generalisering te aanvaarden.

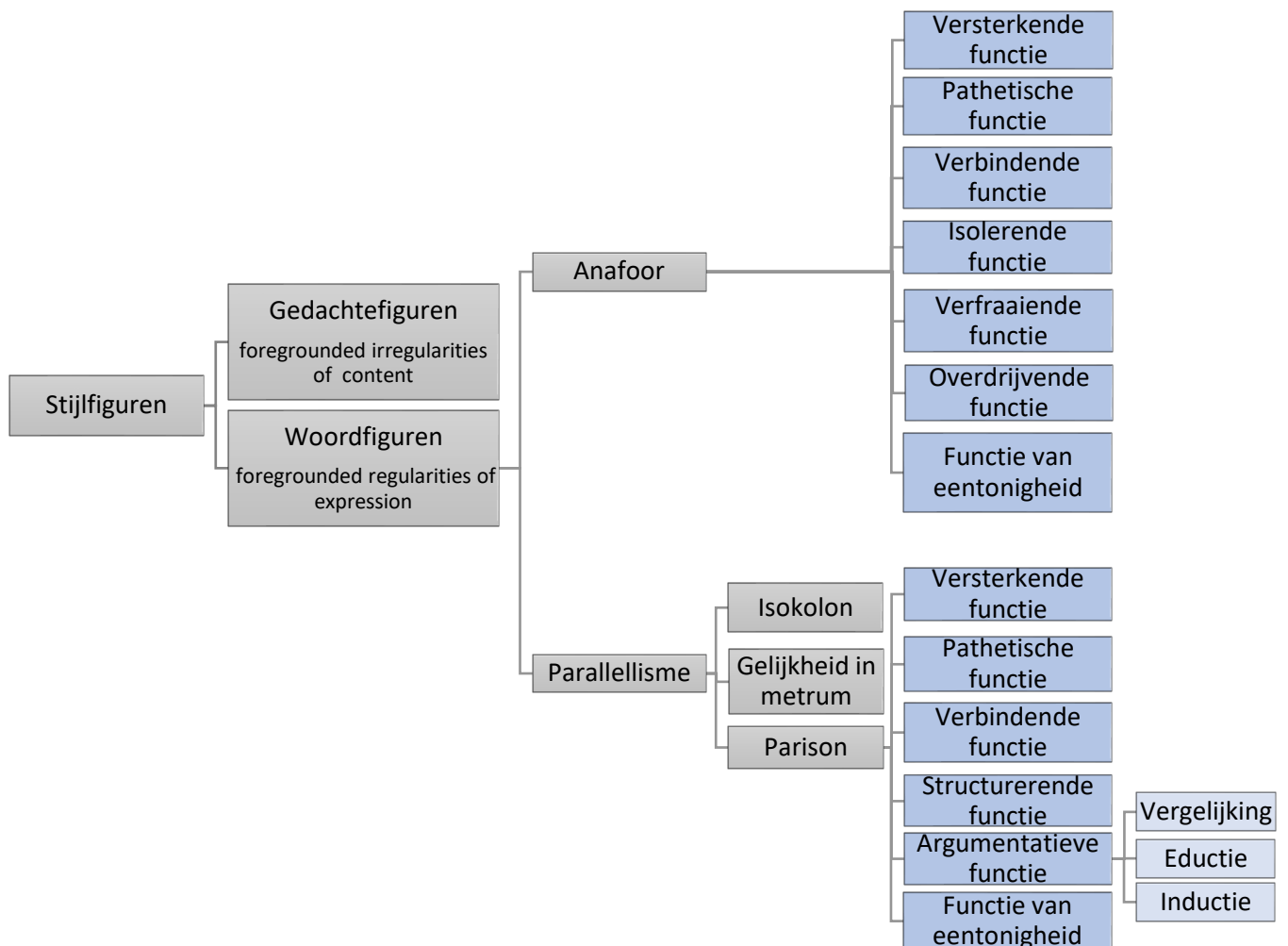
Ten slotte sorteert het parallellisme een effect dat negatief wordt geëvalueerd in de handboeken. Herhaling van een grammaticale structuur kan namelijk, naast alle in deze paragraaf beschreven effecten, ook voor eentonigheid in de tekst zorgen (Renkema, 2009, p.128). Als zinnen op dezelfde manier zijn opgebouwd bestaat, de kans dat luisteraars hun belangstelling voor de tekst verliezen en zich gaan vervelen (Burger & De Jong, 2009, p.174).

3.2.3 *Samenvatting functiekenmerken*

In paragraaf 3.2 is onderzocht welke effecten de anafoor en het parallellisme kunnen sorteren. De literatuur die voor dit onderzoek is geraadpleegd, bevatte een aselechte bespreking van de effecten van de stijlfiguren, daarom heb ik de gevonden effecten ondergebracht onder verschillende labels die de overkoepelende functie van die effecten representeren. Zodoende is het mogelijk om inzichtelijk te maken welke functies de anafoor en het parallellisme vervullen.

Het blijkt dat de anafoor en het parallellisme een aantal functies gemeen hebben. Dit zijn de functie van versterking van de inhoud, de pathetische functie en de verbindende functie. Daarnaast zijn er nog enkele functies die de anafoor en het parallellisme niet met elkaar delen. Zo heeft de anafoor een verfraaiende functie die de tekst aantrekkelijker zou maken. Bovendien heeft de stijlfiguur een isolerende functie als de aandacht gevestigd wordt op één term. Het parallellisme blijkt een iconische vorm te zijn voor bepaalde typen argumentatie, waarbij het gaat om argumentatie op basis van gelijkenis, inductie en eductie. Ten slotte zijn er aan beide stijlfiguren functies verbonden die in tegenstelling tot de andere functies negatief worden geëvalueerd in de handboeken. Een anafoor komt namelijk mogelijk overdreven over op het publiek indien het niet direct gegrepen wordt door de tekst van de spreker en het parallellisme en de anafoor kunnen zorgen voor eentonigheid. In figuur 2 is een schematisch overzicht gemaakt van de functies van beide stijlfiguren.

Alle functiekenmerken die in figuur 2 aan het parallellisme en de anafoor zijn verbonden, komen ook terug in het 'verbaal parallellisme': het gecombineerd voorkomen van de anafoor en het parallellisme in één uiting. Dit verschijnsel bespreek ik in paragraaf 3.3.

Figuur 2 Inbedding van de functies van de anafoor en het parallellisme in de theorie over stijlfiguren.

3.3 De anafoor en het parallellisme als verbaal parallellisme

De anafoor en het parallellisme worden veelal beschouwd als twee verschillende woordfiguren (Braet, 2007; Wales, 2011). Toch komen zij vaak tegelijk voor wanneer de eerste woorden van een teksteenheid samen met een grammaticaal patroon in opeenvolgende teksteenheden worden herhaald (bijv. fragment 7). Leech (1969, p.79) spreekt in deze gevallen van ‘verbaal parallellisme’. In deze paragraaf wordt aandacht besteed aan de vorm- en functiekenmerken van dit verschijnsel, zodat kan worden vastgesteld hoe in het verbaal parallellisme de in paragraaf 3.2 besproken functies van de anafoor en het parallellisme tot uitdrukking komen.

3.3.1 *Vormkenmerken van het verbaal parallellisme*

In een verbaal parallellisme vindt zowel woordelijke herhaling plaats aan het begin van de teksteenheden als herhaling van het grammaticale patroon (Leech, 1969, p.79). De verbale herhaling en het overeenkomstige grammaticale patroon zijn in deze gevallen de constanten en de lexicaal invulling van de rest van de eenheid is het variabele gedeelte, zoals in fragment 9.

9) *This is your day.*

This is your celebration. (Trump, 2017)

Een combinatie van een anafoor en een parallellisme voldoet aan de vormkenmerken van beide figuren. In het geval van de anafoor is in 9 te zien dat er drie woorden worden herhaald aan het begin van twee opeenvolgende zinnen. De herhaalde woorden zijn hier exact hetzelfde. In het geval van het parallellisme hebben de zinnen inderdaad dezelfde constructie van onderwerp en naamwoordelijk gezegde waarin het naamwoordelijk deel bezit uitdrukt. De anafoor en deze constructie vormen de constanten in het parallellisme. De variant is hier het zelfstandig naamwoord in het naamwoordelijk deel van het gezegde dat in beide zinnen iets anders uitdrukt.

Wanneer zich een combinatie van een parallellisme en een anafoor voordoet, moet de constructie als geheel worden behandeld. Een afzonderlijke benadering van de stijlfiguren zou kunstmatig zijn (Leech, 1969, p.82). De reden hiervoor is dat zij bij een gelijktijdig optreden gezamenlijk een retorisch effect tot stand brengen (Fahnestock, 2011, p.226). Paragraaf 3.2.2 besteedt aandacht aan het retorische effect.

3.3.2 *Functiekenmerken van verbaal parallellisme*

In de literatuur worden de functiekenmerken van het verbaal parallellisme op twee verschillende manieren benaderd. In de benadering van Leech (1969) is het verbaal parallellisme een constructie met eigen kenmerken en bestaat het naast de anafoor en het parallellisme. Hij maakt dan ook geen onderscheid tussen de anafoor en het parallellisme bij het bespreken van de effecten die deze stijlfiguren sorteren als zij gezamenlijk optreden. De effecten die hij beschrijft, komen echter wel overeen met de effecten die door anderen bij de afzonderlijke stijlmiddelen worden besproken. Zo dient het gecombineerde gebruik van deze stijlfiguren volgens Leech (1969, p.84) de retoricus zelf, omdat ze het mogelijk maken om zaken die hem diep raken op een overvloedige manier tot uitdrukking te brengen. Dit komt overeen met de pathetische functie van de stijlmiddelen die in paragraaf 3.2 is beschreven. Bovendien brengt een verbaal parallellisme een relatie tot stand tussen de vorm en de inhoud van een uiting (Leech, 1969, p.85). Hiermee bedoelt Leech (Ibidem) dat de inhoud de vorm extreem duidelijk maakt. Dit effect is verbonden aan de versterkende functie van zowel de anafoor (paragraaf 3.2.1) als het parallellisme (paragraaf 3.2.2).

Daarnaast benoemen Fahnestock (2011) en Claes en Hulsens (2015) het tegelijkertijd voorkomen van de anafoor en het parallellisme niet met een aparte term, waardoor de effecten die het gelijktijdig voorkomen van een anafoor en parallellisme sorteren, worden gepresenteerd als wisselwerking die de stijlmiddelen op elkaar hebben. Zo beschrijven Claes en Hulsens (2015, p.30) een effect dat een anafoor kan sorteren op de vorm van het parallellisme: de anafoor zorgt ervoor dat een tekst ritmisch in parallelle delen wordt gestructureerd. Hierbij heeft de anafoor voornamelijk een verfraaiend effect, omdat de stijlfiguur het parallellisme ritmischer maakt. Fahnestock (2011, p.231) beschrijft hoe er door het gebruik van een anafoor in veel gevallen parallelle zinnen ontstaan. In die gevallen heeft het verbaal parallellisme dezelfde functies als

die zij aan het parallellisme toekent: de argumentatieve functie voor argumentatie op basis van vergelijking, inductie en deductie.

Uit de bespreking van de functiekenmerken van het verbaal parallellisme blijkt dat dit verschijnsel geen andere effecten sorteert dan dat de anafoor en het parallellisme afzonderlijk doen. De mate waarin effecten optreden kan echter wel verschillen door de intensiteit die met de stijlfiguren gepaard gaat (Leech, 1969, p.65). Zo is bijvoorbeeld het versterkende effect van een verbaal parallellisme mogelijk krachtiger dan het effect van alleen een parallellisme, vanwege de combinatie van lexicale en grammaticale herhaling die in de eerste variant samenkomt. Ook is het denkbaar dat er in een verbaal parallellisme functies gecombineerd worden. In 10a is dit het geval (cursiveringen door RvS).

10a) *Samen maken we van Nederland een veilig land, samen maken we van Nederland een rechtvaardig land en samen maken we van Nederland weer een land voor elkaar.* (Marijnissen, 2018).

Hier worden drie opeenvolgende zinnen met dezelfde woorden geopend en de zinnen zijn grofweg parallel opgebouwd vanwege het patroon van bijwoordelijke bepaling, persoonsvorm, onderwerp, bijwoordelijke bepaling, lijdend voorwerp. De herhaling van 'samen', het eerste woord in de anafoor, sorteert het effect dat deze term retorisch beklemtoond wordt en in het hoofd van de luisteraar blijft hangen. De anafoor heeft dus een isolerende functie. Het parallellisme lijkt hier een verbindende functie te hebben, omdat de parallelle formulering toewerkt naar het idee dat uit de individuele waarden die worden genoemd, leiden tot een socialer land om in te wonen. Dat de stijlfiguren deze functies hebben, blijkt vooral in een formuleringsalternatief van 10a waarin de anafoor en het parallellisme ontbreken. In 10b worden de zinnen die in 10a parallel geformuleerd waren meer voorgesteld als aparte handelingen. Ook springt het woord 'samen' minder in het oog.

10b) Samen maken we van Nederland een veilig land, een rechtvaardig land, ook dat maken we samen van Nederland en we maken van Nederland samen weer een land voor elkaar.

Hoewel de anafoor en het parallellisme als verbaal parallellisme onlosmakelijk met elkaar verbonden kunnen zijn, zal het verbaal parallellisme in het vervolg van deze scriptie geen grote rol spelen. In paragraaf 3.4 wordt toegelicht hoe de functies van de stijlfiguren het uitgangspunt voor het verdere onderzoek vormen, waardoor het verbaal parallellisme niet relevant is om mee te nemen in het conceptueel-analytische onderzoek.

3.4 Samenvatting en vooruitblik

In hoofdstuk 3 is gebleken op basis van welke aspecten een anafoor en een parallellisme gekarakteriseerd kunnen worden, welke functies de anafoor en het parallellisme hebben en wat het betekent als de anafoor en het parallellisme tegelijkertijd voorkomen in het discours. Voor het conceptueel-analytische onderzoek in hoofdstuk 4 maak ik gebruik van deze uitkomsten. In

hoofdstuk 4 staat de vraag centraal hoe de functies van de anafoor en het parallelisme strategische manoeuvres in de argumentatiefase van een kritische discussie beïnvloeden. Hiervoor wordt het functieoverzicht uit paragraaf 3.2 gebruikt. De vormkenmerken worden gebruikt om discussiefragmenten te selecteren waarin de functies die aan een analyse worden onderworpen het meest prototypisch tot uitdrukking komen. De rol van het verbaal parallelisme zal nihil zijn in hoofdstuk 4, omdat wordt gekeken naar de invloed van de afzonderlijke functies op argumentatie. Het verbaal parallelisme houdt slechts in dat er functies gecombineerd kunnen voorkomen of dat functies mogelijk sterker tot uitdrukking komen. Dit verandert niets aan de aard van de relatie tussen de functie van de anafoor of het parallelisme en de strategische manoeuvre.

4 Strategisch manoeuvreren met de anafoor en het parallelisme

Dit hoofdstuk beslaat het conceptueel-analytische onderzoek naar de invloed van de anafoor en het parallelisme op strategische manoeuvres in de argumentatiefase van een kritische discussie. In paragraaf 4.1 wordt eerst toegelicht hoe dit deel van het onderzoek is ingericht en in paragraaf 4.2 volgen de analyses, ingedeeld per functie.

4.1 Werkwijze

In conceptueel-analytisch onderzoek staat de vraag centraal wat theoretische concepten betekenen in relatie tot bepaalde empirische verschijnselen.²¹ Vertaald naar dit onderzoek houdt het in dat ik analyseer wat strategisch manoeuvreren en de functies van de stijlfiguren anafoor en parallelisme betekenen in relatie tot het empirische verschijnsel van een argumentatieve discussie. Dit leidt tot de volgende concrete vraag: *Welke invloed heeft iedere functie van de anafoor en het parallelisme op zowel de redelijkheid als de effectiviteit in een strategische manoeuvre in de argumentatiefase van een discussie?*

Om antwoord te kunnen geven op deze vraag zijn er twee stappen gezet. Allereerst ben ik per functie die de anafoor en het parallelisme hebben, nagegaan hoe iedere functie van invloed is op zowel de effectiviteit als de redelijkheid van een strategische manoeuvre. Om uitspraken te kunnen doen over overeenstemming met het dialectische doel is bepaald of een functie leidt tot overtreding van regels uit het ideaalmodel van de pragma-dialectische argumentatietheorie (zie bijlage I voor een overzicht van deze regels). Om uitspraken over het retorische doel te kunnen doen, is beoordeeld hoe het effect dat tot stand wordt gebracht door de stijlfiguur de overtuigingskracht van argumentatie beïnvloedt. Uit de analyses bleken bepaalde patronen naar voren te komen op basis waarvan de functies gecategoriseerd konden worden. Over deze patronen rapporteer ik in het vervolg van dit hoofdstuk.

De analyses zijn uitgevoerd op basis van de functies van de anafoor en het parallelisme die ik in hoofdstuk 3 heb besproken. Er is echter één functie die niet is meegenomen in het onderzoek: de verfraaiende functie. Braet (2007, p.127) acht anaforen te nadrukkelijk om te dienen ter verfraaiing van een tekst, waardoor het niet aannemelijk is dat deze functie van invloed is op argumentatie. Alle overige functies maken wel deel uit van het onderzoek.

De aard van de relatie tussen de functie van een anafoor of parallelisme en strategisch manoeuvreren illustreer ik aan de hand van voorbeelden uit de politieke praktijk. Deze voorbeelden zijn ondersteunend aan de analyses. Alle voorbeelden voldoen aan de stipulatieve definities van de anafoor en het parallelisme uit paragraaf 3.1.3. Bij elk voorbeeld is voor de volledigheid een argumentatiestructuur opgesteld die is terug te vinden in bijlage III.

Er is om twee redenen gekozen voor voorbeelden uit de politiek en niet uit andere domeinen zoals rechtsspraak of gezondheidscommunicatie. Allereerst zijn zowel de anafoor als het parallelisme stijlfiguren die kenmerkend zijn voor politieke welsprekendheid (Wales, 2011, p.20/302). Argumentatieve bijdragen in de politiek vormen relevant materiaal voor dit onderzoek, omdat de voorbeelden afkomstig zijn uit de context die in de literatuur met deze

²¹ Ontleend aan een college van Ton van Haaften, 10 november 2017.

stijlfiguren in verband wordt gebracht. Daarnaast is politiek discussiemateriaal goed toegankelijk via websites als www.officiëlebe bekendmakingen.nl, www.tweedekamer.nl en de websites van politieke partijen. Dit maakt het mogelijk om in korte tijd veel materiaal te verzamelen en hieruit de voorbeelden te kiezen waarin de functies prototypisch tot uitdrukking komen.

Omdat het onderzoek conceptueel-analytisch van aard is en de analytisch te onderscheiden functies van de stijlfiguren het uitgangspunt vormen, is er een aantal zaken buiten beschouwing gelaten. Zo heb ik niet expliciet aandacht besteed aan het verbaal parallelisme. Het biedt in het licht van de functies namelijk geen meerwaarde om deze combinatie van de anafoor en het parallelisme te onderzoeken, omdat het verbaal parallelisme dezelfde functies vervult als het parallelisme en de anafoor afzonderlijk.

Daarnaast ben ik er steeds vanuit gegaan dat er in elk voorbeeldfragment één functie tot uitdrukking komt. De mogelijkheid dat een anafoor of parallelisme meerdere functies heeft, heb ik niet meegenomen, omdat het conceptueel-analytische onderzoek ten doel heeft in kaart te brengen wat de invloed van de functies afzonderlijk is op effectiviteit en redelijkheid.

Een laatste punt dat buiten beschouwing is gelaten, is de invloed van het communicatieve domein op strategische manoeuvres. Binnen de pragma-dialectiek heerst het idee dat een communicatief domein mogelijk van invloed is op de redelijkheidsbeoordeling van argumentatie (Van Eemeren, 2010, p.129). Naast de tien discussieregels kan de institutionele context namelijk beperkingen opleggen die bepalen of een discussiezet redelijk is of niet.²² Politieke communicatie is één van de domeinen die wordt onderscheiden en die contextuele beperkingen met zich meebrengt (Ibidem, p.143). Ik ben er echter niet op uit om de mogelijkheden van strategische manoeuvres binnen een bepaald domein in kaart te brengen, maar om functies die analytisch van elkaar te onderscheiden zijn te analyseren.

Dat de bovengenoemde zaken in dit onderzoek buiten beschouwing zijn gelaten, betekent niet dat deze onderwerpen niet relevant zijn voor onderzoek naar strategisch manoeuvres met stijlfiguren. Een suggestie is dan ook om hier in vervolgonderzoek aandacht aan te besteden.

²² In een parlementair debat is het bijvoorbeeld niet toegestaan om af te wijken van het onderwerp in beraadslaging (Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2018, p.20). Op het moment dat een politicus redelijke argumentatie geeft voor een standpunt dat niet aansluit bij het onderwerp in beraadslaging, wordt de redelijkheid van argumentatie dus geschonden.

4.2 Resultaten: invloed van functiekenmerken op strategische manoeuvres

In deze paragraaf worden de resultaten van het conceptueel-analytische onderzoek gerapporteerd. Die resultaten zijn gecategoriseerd op basis van patronen die uit de analyses naar voren kwamen. In elke paragraaf komt een ander patroon aan bod.

De functies blijken voornamelijk te verschillen in invloed die zij uitoefenen op de effectiviteit van strategische manoeuvres. Een strategische manoeuvre wordt echter niet alleen gekenmerkt door effectiviteit, maar ook door redelijkheid. De invloed die de functies hebben op de redelijkheid in een strategische manoeuvre komt voor alle functies overeen. Eerst zal daarom de overeenkomstige invloed die de functies hebben op de redelijkheid in een strategische manoeuvre worden besproken in paragraaf 4.2.1. Vervolgens gaan paragraaf 4.2.2, 4.2.3 en 4.2.4 in op de patronen die kunnen worden onderscheiden als het gaat om de invloed die de functies uitoefenen op de effectiviteit in een strategische manoeuvre. De argumentatiestructuur van elk discussiefragment kan geraadpleegd worden in bijlage III.

4.2.1 *Functies en redelijkheid*

Voordat ik inga op de relatie tussen de functies en de redelijkheid van argumentatie, moet opgemerkt worden dat alle functies slechts van invloed zijn op de vorm waarin de argumentatie wordt gepresenteerd. Inhoudelijk verandert er niets aan de argumenten op het moment dat er een anafoor of parallellisme wordt gebruikt. De inhoud in de eerder besproken en hier herhaalde fragmenten 10a en 10b komt bijvoorbeeld op hetzelfde neer. In fragment 10b wordt er slechts een andere formulering gekozen dan in 10a om die inhoud te presenteren. Daarmee sorteert fragment 10b een ander effect dan 10a (zie 3.3.2), maar inhoudelijk worden er geen andere dingen gezegd.

10a) *Samen maken we van Nederland een veilig land, samen maken we van Nederland een rechtvaardig land en samen maken we van Nederland weer een land voor elkaar.* (Marijnissen, 2018).

10b) Samen maken we van Nederland een veilig land, een rechtvaardig land, ook dat maken we samen van Nederland en we maken van Nederland samen weer een land voor elkaar.

Dat de anafoor en het parallellisme de inhoud van een uiting niet kunnen beïnvloeden, komt voort uit het feit dat de stijlfiguren woordfiguren zijn (Braet, 2007, p.102). Dit brengt met zich mee dat er in potentie slechts één regel in het pragma-dialectische ideaalmodel is waarop een anafoor of parallellisme gedeeltelijk van invloed is, omdat dit de enige regel is waarbij niet alleen de inhoud, maar ook de talige vorm van een uiting geëvalueerd wordt: de taalgebruiksregel (zie 4.2.2). Voor alle overige regels moet de samenhang tussen argumenten of de argumentatie inhoudelijk worden geëvalueerd om te bepalen of argumentatie onredelijk is of niet.²³ De

²³ Ook een drogreden als de *ad baculum*, waarbij een discussiant met dreigementen probeert te voorkomen dat een ander een tegengesteld standpunt inneemt of twijfel uit, komt bijvoorbeeld aan het licht door een inhoudelijke evaluatie van wat er wordt gezegd.

invloed die de anafoor en het parallelisme op de redelijkheid in een strategische manoeuvre hebben, is dus erg beperkt. Door de inzet van stijlfiguren kan redelijke argumentatie niet drogredelijk worden. Ook is het niet mogelijk dat drogredelijke argumentatie redelijk wordt als de anafoor of het parallelisme worden ingezet. In paragraaf 4.2.2 zal blijken dat bepaalde functies van de anafoor en het parallelisme hoogstens van positieve invloed zijn op een onderdeel van de redelijkheid van argumentatie.

4.2.2 *Functies en effectiviteit: argumentatie verduidelijken*

Een eerste patroon waaruit blijkt dat functies voornamelijk de effectiviteit in een strategische manoeuvre beïnvloeden, komt voort uit de isolerende functie van de anafoor, de structurerende functie van het parallelisme en de argumentatieve functie van het parallelisme. Deze functies verduidelijken de argumentatie. Het lijkt erop dat de functies die argumentatie verduidelijken tegemoetkomen aan de taalgebruiksregel. Hiermee wordt slechts een aspect van het dialectisch doel in het oog gehouden, namelijk een van de tien discussieregels die niet overtreden mogen worden. Uiteindelijk blijkt dat de duidelijkheid van het taalgebruik voornamelijk het retorische doel dient. Per functie zal geïllustreerd worden hoe dat precies in zijn werk gaat.

De isolerende functie van de anafoor verduidelijkt argumentatie, doordat het belangrijkste element uit de argumentatie wordt herhaald aan het begin van de teksteenheid. Het gevolg is dat de discussiant hiermee kan benadrukken aan welk punt uit zijn argumentatie het meest belang moet worden gehecht. Fragment 11a is hiervan een voorbeeld (cursiveringen door RvS). Het fragment opent met het standpunt dat in de eerste twee zinnen is geformuleerd en vervolgens worden er zes argumenten gegeven waarin steeds de woorden 'met dit voorstel' worden herhaald.²⁴

11a) We moeten de robot niet vrezen, we moeten onze kinderen robots leren bouwen! En voorzitter daar kan de maker movement²⁵ ons bij helpen! [...] *Met dit voorstel* kunnen we ervoor zorgen dat Achmed gewoon de module programmeren kan gaan volgen binnen zijn opleiding Human Technology. *Met dit voorstel* kunnen we ervoor zorgen dat bakker Robert van Beckhoven zijn eigen meesterbakkers op kan leiden. *Met dit voorstel* kan jachtbouwer de Vries uit Makkum de beste vakmensen blijven opleiden. *Met dit voorstel* kan het onderwijs afgestemd worden op de regionale arbeidsmarkt. *Met dit voorstel* kunnen mensen zich blijven scholen. *Met dit voorstel* hoeven zij de robots niet te vrezen, want worden ze in staat gesteld de robot bij te benen. (Lucas, 2014)

Lucas probeert met deze formulering aannemelijk te maken dat het van belang is om het specifieke voorstel aan te nemen. Met de anafoor waarin 'dit voorstel' wordt herhaald, vestigt

²⁴ In dit fragment zit ook een verbaal parallelisme. Het isolerende effect wordt echter alleen tot stand gebracht door de anafoor, omdat dit stijlfiguur zorgt voor de vooropplaatsing van steeds dezelfde term.

²⁵ De maker movement volgens Lucas: 'De Maker Movement is een internationale beweging die zich richt op de ontwikkeling van creativiteit en innovatie door te doen. [...] Kinderen worden zo niet alleen consumenten van techniek, maar leren de techniek begrijpen en in te zetten voor nieuwe producten of ideeën.'

zij de aandacht op het voorstel, zodat het wordt ingeprent bij de toehoorder. Dat isolerende effect verdwijnt bij een herformulering van het fragment waarin de anafoor ontbreekt (11b).

11b) We moeten de robot niet vrezen, we moeten onze kinderen robots leren bouwen!

En voorzitter daar kan de maker movement ons bij helpen! [...]

Met dit voorstel kunnen we ervoor zorgen dat Achmed gewoon de module programmeren kan gaan volgen binnen zijn opleiding Human Technology. We kunnen ervoor zorgen dat Robert van Beckhoven zijn eigen meesterbakkers kan opleiden. Bovendien kan jachtbouwer de Vries uit Makkum de beste vakmensen blijven opleiden. Het onderwijs kan afgestemd worden op de regionale arbeidsmarkt en mensen kunnen zich blijven scholen. Met dit voorstel hoeven zij robots niet te vrezen, want worden ze in staat gesteld de robot bij te benen.

De verduidelijking van argumentatie die door de isolerende functie tot stand wordt gebracht, komt voornamelijk het retorische doel ten goede. De argumentatie wint aan effectiviteit, omdat de herhaling van een belangrijke term overduidelijk overbrengt welk punt de discussiepartij wil maken en daarbij benadrukt de herhaling dat dit punt serieus in overweging moet worden genomen. Het gewicht dat aan de term in de argumentatie wordt verleend, zorgt voor een optimale verdediging van het standpunt.

Tegelijkertijd is de isolerende functie op een bepaalde manier in overeenstemming met de taalgebruiksregel. Deze regel schrijft onder andere voor dat taalgebruik in argumentatie niet onduidelijk of dubbelzinnig mag zijn (Van Eemeren & Snoeck Henkemans, 2016, p.117). Het isoleren van termen die van belang zijn voor het standpunt zorgt juist voor extra duidelijkheid, omdat het ondubbelzinnig overbrengt wat het belangrijkste punt in de argumentatie is. Hiermee houdt de discussiant het dialectische doel enigszins in ogenschouw, maar toch is het niet mogelijk te concluderen dat anaforen met een isolerende functie in staat zijn argumentatie redelijker te maken. Een formuleringsalternatief zonder anafoor leidt namelijk niet automatisch tot drogredelijkheid: alleen op het moment dat de formulering zorgt voor dubbelzinnigheid is er sprake van een drogreden, maar formuleringsalternatieven zonder anafoor kunnen evengoed duidelijke taal bevatten. Bovendien kan niet geconcludeerd worden dat de argumentatie waarin een anafoor met isolerende functie wordt ingezet redelijk is vanwege de overeenstemming met de taalgebruiksregel. Uit paragraaf 4.2.1 bleek namelijk dat ook voor de overige discussieregels moet worden bepaald of de discussiant zich eraan houdt om argumentatie als redelijk of onredelijk te kunnen beschouwen en dat kan alleen door de inhoud van argumentatie en de samenhang tussen argumenten te beoordelen.

Fragment 11a illustreert dat de anafoor het in zich heeft argumentatie te verduidelijken, terwijl de argumentatie niet per definitie als redelijk kan worden beoordeeld. In dit fragment wordt gebruik gemaakt van pragmatische argumentatie, een subtype van causale argumentatie. Het standpunt bevat namelijk een aanbeveling voor een nieuwe werkwijze en de argumenten sommen positieve gevolgen van deze werkwijze op (Van Eemeren, Houtlosser & Snoeck Henkemans, 2007, p.166). Aan dit type argumentatie zijn meerdere kritische vragen verbonden die in het geval van 11a niet bevestigend kunnen worden beantwoord. Zo moet worden afgevraagd of hetgeen dat is geïntroduceerd als oorzaak wel tot de genoemde wenselijke

gevolgen leidt en of de gevolgen ook kunnen worden bereikt met een ander voorstel (Ibidem). Allereerst is het in de argumentatie van Lucas onduidelijk of en hoe het voorstel ervoor zorgt dat werkgevers uit de praktijk hun eigen leerlingen kunnen opleiden. Bovendien lijkt dit vandaag de dag ook al aan de orde te zijn in leer-werktrajecten die op scholen worden aangeboden, dus er is een andere manier waarop de gewenste gevolgen kunnen worden bereikt. Hier moet worden geconcludeerd dat het schema van de pragmatische argumentatie niet correct is toegepast door Lucas. Daarmee is er sprake van overtreding van de argumentatieschemaregel (Ibidem, p.113). De strategische manoeuvre ontspoort alsnog. Kortom: hoewel de isolerende functie van de anafoor door de tegemoetkoming aan de taalgebruiksregel het dialectisch doel wel in ogenschouw *lijkt* te nemen, kan niet worden gesteld dat de argumentatie in zijn geheel in overeenstemming is met het dialectische doel.

Hetzelfde geldt voor de structurerende functie van het parallelisme. Doordat het parallelisme een tekst overzichtelijker kan presenteren, kan het in de argumentatiefase structuur bieden aan de argumentatie. Het wordt voor een tegenstander of het publiek overzichtelijker wat de verschillende argumenten en sub-standpunten zijn die een discussiepartij onderscheidt bij een standpunt. Retorisch gezien is dit effectief, omdat het publiek zelf minder moeite hoeft te doen om te bepalen welke uitingen precies dienen ter ondersteuning van het standpunt. Hiermee wordt de verdediging van het standpunt geoptimaliseerd.

Fragment 12a illustreert dat de parallelle formulering er mogelijk aan bijdraagt dat de sub-standpunten, waarin voorstellen tot verandering worden gepresenteerd met een gebiedende wijs, eenvoudig onderscheiden kunnen worden (cursiveringen door RvS). In 12b is de parallelle formulering niet gebruikt en daar is het minder overzichtelijk welke sub-standpunten er onderscheiden worden bij het hoofdstandpunt.

12a) Maar ik ga nog even door partijgenoten, want er zijn meer veranderingen nodig.

Schaf dat idiote schuldenstelsel af en zorg ervoor dat jongeren een vak leren in plaats van in de schulden worden gestoken. Investeren in het onderwijs is investeren in onze toekomst. *Pak eindelijk de financiële sector aan*. Banken zijn nog steeds te groot, de buffers te laag en het oude graaigedrag komt weer terug. [...] *Stop de ongereguleerde arbeidsmigratie*, pak eindelijk de uitbuiting eens aan en maak een vuist tegen discriminatie en het groeiende racisme. [...] (Roemer, 2017a)

12b) Maar ik ga nog even door partijgenoten, want er zijn meer veranderingen nodig.

Schaf dat idiote schuldenstelsel af en zorg ervoor dat jongeren een vak leren in plaats van in de schulden worden gestoken. Investeren in het onderwijs is investeren in onze toekomst. De financiële sector moet eindelijk worden aangepakt. Banken zijn nog steeds te groot, de buffers te laag en het oude graaigedrag komt weer terug. Er moet ook een eind komen aan de ongereguleerde arbeidsmarktmigratie, de uitbuiting moet eindelijk eens worden aangepakt en maak een vuist tegen discriminatie en het groeiende racisme.

Ook over de structurerende functie van het parallelisme kan gezegd worden dat het ten goede komt aan de taalgebruiksregel uit het pragma-dialectische ideaalmodel. Deze regel kan overtreden worden door structurele onduidelijkheden op tekstueel niveau (Van Eemeren & Snoeck Henkemans, 2016, p.117). De structurerende functie van het parallelisme voorkomt dat dit gebeurt, maar opnieuw kan er om hierboven genoemde redenen niet worden geconcludeerd dat de argumentatie van een discussiant waarin een structurerend parallelisme wordt ingezet geheel in overeenstemming is met het dialectische doel van de argumentatiefase.

Een laatste functie die bijdraagt aan verduidelijking van argumentatie is de argumentatieve functie van het parallelisme. Retorisch gezien is deze functie effectief voor een discussiant om in te zetten, omdat de functie een redenering zo duidelijk mogelijk tot uitdrukking laat komen. Dit vergroot de kans dat de redenering bij het publiek overkomt zoals de discussiant het in gedachten heeft. Het gaat hierbij om argumentatie op basis van vergelijking, inductie en eductie, want voor al deze typen van argumentatie is het parallelisme de iconische vorm (Fahnestock, 2011, pp.226-229).

De mogelijkheden die de argumentatieve functie biedt in de argumentatiefase van een discussie illustreer ik hier aan de hand van fragment 13a waarin argumentatie op basis van inductie wordt ingezet.²⁶

13a) We hebben een keer een referendum gehad over de Europese grondwet. De bevolking zei: 'Nee'. Wat zei D66? 'We doen het toch.'
We hebben een referendum gehad over de Oekraïne. De bevolking zei: 'Nee'. D66 zei: 'We doen het toch'.
We hebben gevraagd om een referendum bij de invoering van de euro.
Referendumpartij D66 zei: 'Nee'.
Dit is geen democratie in Europa. Als het gaat om het democratisch gehalte, dan zegt D66 elke keer 'njet'. (Roemer, 2017b)

In 13a worden drie parallel geformuleerde voorbeelden gegeven van momenten waarop een referendum werd uitgevoerd of waarop er om een referendum werd gevraagd. De zin die op elk voorbeeld volgt, is ook parallel geformuleerd, omdat het steeds gaat om een directe rede die op dezelfde manier wordt ingeleid. Op basis van de drie voorbeelden die zich hebben voorgedaan, wordt uiteindelijk de conclusie getrokken dat het democratisch gehalte van D66 niet groot is. De parallelle formulering zorgt ervoor dat er met het geven van de voorbeelden wordt toegewerkt naar de conclusie.

Dat het gaat om argumentatie op basis van inductie komt minder sterk tot uitdrukking als het parallelisme ontbreekt, zoals in 13b.

²⁶ In dit voorbeeld wordt tevens de woordgroep 'we hebben' herhaald, dus er is hier sprake van een verbaal parallelisme. De functie van het parallelisme blijft echter argumentatief.

- 13b) We hebben een keer een referendum gehad over de Europese grondwet. De bevolking zei: 'Nee' Wat zei D66? 'We doen het toch.'
- Ook bij het referendum over de Oekraïne zei D66: 'We doen het toch', terwijl de bevolking 'nee' zei.
- Toen de euro werd ingevoerd hebben we gevraagd om een referendum, maar referendumpartij D66 stemde niet in.
- Dit is geen democratie in Europa. Als het gaat om het democratisch gehalte, dan zegt D66 elke keer 'njet'.

De conclusie in 13a zal waarschijnlijk sneller worden aangenomen dan de conclusie in 13b, omdat de parallelle formulering toewerkt naar het aanvaarden van de conclusie (zie: Perelman & Olbrechts-Tyteca, 1969, p.350). Hierdoor is de argumentatieve functie van het parallelisme effectief te noemen. Tegelijkertijd komt de argumentatieve functie, net als de isolerende en de structurerende functie, tegemoet aan de pragma-dialectische taalgebruiksregel. Wanneer er sprake is van structurele onduidelijkheid op tekstueel niveau mondt dit uit in een onduidelijkheidsdrogreden (Van Eemeren & Snoeck Henkemans, 2016, p.230). Dit kan aan de orde zijn als tekstdelen ondoorzichtig met elkaar samenhangen (Ibidem, p.118). De argumentatieve functie van het parallelisme draagt er juist aan bij dat de redenering optimaal tot uitdrukking komt, waardoor de samenhang tussen de argumenten en de conclusie duidelijk wordt voor het publiek. In dat opzicht kan de discussiant met de argumentatieve functie dus ook het dialectisch doel enigszins in het oog houden, maar nogmaals: deze functie staat niet garant voor redelijke argumentatie, omdat daarvoor de argumenten ook inhoudelijk moeten worden beoordeeld.

De isolerende functie van de anafoor en de structurerende en argumentatieve functie van het parallelisme sorteren kortom ieder op hun eigen manier een effect, maar uiteindelijk dragen zij alle drie bij aan het verduidelijken van de argumentatie. Bovendien zijn de drie functies extra nadrukkelijk in overeenstemming met de taalgebruiksregel omdat de argumentatie ondubbelzinnig en duidelijk over wordt gebracht op het publiek. Deze functies bieden de discussiant dus de mogelijkheid om argumentatie op een heldere manier te presenteren. Tegelijkertijd moet uit een verdere evaluatie van de argumentatie blijken of de argumentatie ook in het geheel als redelijk kan worden beoordeeld.

4.2.3 Functies en effectiviteit: kritische reacties verhinderen

Een tweede patroon waaruit blijkt dat de functies van de anafoor en het parallelisme van invloed zijn op de effectiviteit in een strategische manoeuvre is te zien tussen de versterkende functie, de verbindende functie en de pathetische functie van de twee stijlfiguren. Dit patroon houdt in dat er minder ruimte ontstaat voor kritische reacties op de argumentatie in de argumentatiefase. Het kan ertoe leiden dat de drogredelijkheid minder snel wordt opgemerkt.

De verbindende functie van de anafoor en het parallelisme kan minder snel uitnodigen tot een kritische reactie van een tegenstander, omdat de samenhang ervoor kan zorgen dat een tegenstander de afzonderlijke onderdelen van de argumentatie minder snel in twijfel zal trekken. Hier illustreer ik het effect aan de hand van een voorbeeld met een parallelisme. In 14a zijn alle onderdelen van de opsomming in de tweede zin parallel geformuleerd, omdat de

zinsdelen beginnen met een onderwerp gevolgd door een uitbreidende bijvoeglijke bijzin die steeds begint met een persoonsvorm.²⁷

14a) Zelfs politici die dicht bij me staan, benadrukken dat er minder vluchtelingen moeten komen. Een eurocommissaris die goochelt met cijfers, een minister van Financiën die speculeert over de betaalbaarheid van de verzorgingsstaat, een premier die zegt dat de instroom naar nul moet. (Klaver, 2016)

In 14a kondigt het standpunt aan wat de aard van de samenhang zou moeten zijn: de genoemde politici zouden alle drie vinden dat Nederland minder vluchtelingen moet toelaten. Dit leidt Klaver af van uitspraken die zij hebben gedaan, waarnaar hij in zijn argumenten verwijst. Het parallelisme verbindt die argumenten aan elkaar, waardoor wordt gesuggereerd dat de uitspraken van Klavers collega's van eenzelfde soort zijn. De argumenten worden gepresenteerd alsof zij gezamenlijk een aanvaardbare ondersteuning van het standpunt zijn.

Bij het ontleden van de argumentatie van Klaver blijkt dat de voorbeelden niet de gelijkwaardigheid tonen die Klaver suggereert. De eurocommissaris heeft bijvoorbeeld gezegd dat economische vluchtelingen moeten worden teruggestuurd, omdat het voor hen niet mogelijk is om aanspraak te maken op een vluchtelingenstatus ("Timmermans: 60 procent migranten kan teruggestuurd", 2016) en premier Rutte wil dat de ongecontroleerde instroom van vluchtelingen uit Turkije naar nul gaat, zodat er vervolgens gewerkt kan worden met een 'gereguleerde luchtbrug' ("Premier Rutte: instroom naar nul bij deal met Turkije", 2016). Duidelijk is dat de uitspraken van de politici geen samenhang vertonen in de zin dat de politici hebben gepleit voor minder vluchtelingen. De situaties die Klaver aanhaalt, waren verschillend van aard en binnen die situaties zijn uitspraken gedaan over de aanpak van vluchtelingen. Klaver vertekent dus de standpunten die de politici innamen en maakt zich daarmee schuldig aan een drogreden van de stroman (Van Eemeren & Snoeck Henkemans, 2016, p.100).

De verbindende functie van de stijlfiguur verkleint de kans dat een kritische reactie wordt uitgelokt. Een kritische reactie op 14a zou kunnen zijn dat de tegenstander zich afvraagt of de uitspraken waarnaar Klaver verwijst wel overeenkomen met de uitspraken die de politici daadwerkelijk hebben gedaan. Uit een herformulering van Klavers argumentatie in 14b blijkt dat er meer ruimte ontstaat om aandacht te vestigen op de inhoud van de afzonderlijke argumenten als het parallelisme met de verbindende functie achterwege wordt gelaten. De overeenkomst tussen de argumenten komt nu genoeg op de achtergrond te staan om de aard van de situaties meer in het oog te laten springen. Het gevolg is dat er zonder parallelisme met een verbindende functie eerder wordt uitgenodigd tot kritische reacties op de argumentatie.

14b) Zelfs politici die dicht bij me staan, benadrukken dat er minder vluchtelingen moeten komen. Een eurocommissaris die googelt met cijfers vindt dat bijvoorbeeld, maar ook de minister van financiën benadrukt dat met zijn speculaties over de betaalbaarheid van de verzorgingsstaat, net als onze premier die zegt dat de instroom naar nul moet.

²⁷ De herhaling van het lidwoord 'een' wordt hier niet beschouwd als anafoor, omdat in twijfel kan worden getrokken of de uiting *foregrounded* is, daarom schenk ik alleen aandacht aan het parallelisme.

Ook met de versterkende functie van het parallelisme en de anafoor kan een discussiant ervoor zorgen dat een tegenpartij minder snel een kritische reactie zal geven. De stijffiguren verlenen argumentatie extra kracht, wat ten goede komt aan de overtuigingskracht van argumentatie. Een voorbeeld laat zien dat krachtige argumentatie minder snel uitlokt tot het stellen van kritische vragen. In 15a (Cursiveringen door RvS) wordt een parallelisme met een versterkende functie gebruikt in vier opeenvolgende argumenten.

15a) Het nieuwe systeem is één grote puinhoop. *Suïcidale tieners die* niet de hulp krijgen die zij nodig hebben, *ouders die* geen passende hulp vinden voor hun dochter met Anorexia Nervosa, *kinderen die* veel te lang moeten wachten op noodzakelijke zorg en vrijgevestigde *psychologen die* met stoppen dreigen of dat al hebben gedaan (Agema, 2018).

Het effect van het parallelisme is dat hier met klem wordt benadrukt dat er verschillende doelgroepen zijn die niet geholpen zijn met het nieuwe systeem. De kracht die gepaard gaat met de gelijke opbouw van de argumenten nodigt uit om het standpunt aan te nemen zonder kritische evaluatie van de argumenten. Op het moment dat de zinnen niet parallel geformuleerd zijn, ontstaat er meer ruimte om kritische vragen bij het fragment te stellen. Fragment 15b illustreert dit.

15b) Het nieuwe systeem is één grote puinhoop. Suïcidale tieners krijgen niet de hulp die zij nodig hebben en er zijn ouders die geen passende hulp vinden voor hun dochter met Anorexia Nervosa. Kinderen moeten veel te lang wachten op noodzakelijke zorg. Bovendien dreigen vrijgevestigde psychologen inmiddels met stoppen of ze hebben dat al gedaan.

Het verschil tussen 15a en 15b is dat het eerste fragment een krachtige opsomming van argumenten vormt die uitnodigt het standpunt direct te aanvaarden terwijl het tweede fragment meer ruimte geeft om de argumenten af te wegen. Zo zou een tegenstander zich bij het horen van de argumentatie uit 15b mogelijk eerder afvragen of hij de argumenten wel aanvaardbaar vindt. Er wordt een uitgesproken standpunt ingenomen over het functioneren van een systeem en met de argumenten belicht Agema uiteenlopende kanten van de zaak. De aandacht voor verschillende doelgroepen die slachtoffer zijn van het niet functionerende systeem maakt het standpunt aannemelijk, maar bij zo'n uitgesproken standpunt is een onderbouwing van de argumenten die erna worden gegeven wenselijk. Agema geeft die onderbouwing niet, waardoor er verschillende kritische vragen gesteld zouden kunnen worden die gaan over de aanvaardbaarheid van haar argumenten: Is er onderzoek gedaan naar de wachttijd van kinderen op noodzakelijke zorg? Welke gevallen waarin vrijgevestigde psychologen dreigen met stoppen zijn er daadwerkelijk bekend? Het fragment waarin het parallelisme een versterkende functie heeft, verkleint de kans dat deze kritische vragen gesteld zullen worden, omdat de nadruk waarmee de argumenten worden gebracht het mogelijk wint van de aandacht die het publiek heeft voor de inhoud van argumentatie.

Een laatste functie die eraan bijdraagt dat er minder snel een kritische reactie op argumentatie wordt gegeven, is de pathetische functie van de anafoor en het parallelisme. De pathetische functie heeft namelijk een stimulerende werking op emoties die in argumentatie worden uitgedrukt en emoties sorteren op hun beurt het effect dat toehoorders een 'ommekeer' ervaren, waardoor zij argumentatie anders beoordelen dan wanneer zij hun gevoelens onder controle hebben (De Jonge, 2015, p.87). Die ommekeer houdt in dat een tegenpartij minder kritisch tegenover argumentatie komt te staan (Burger, 2015, p.97).

Nu is het zo dat de pathetische functie van de stijlmiddelen emoties katalyseert (Braet, 2007, p.132), wat betekent dat zij slechts versneld tot uitdrukking worden gebracht. Er moet inhoudelijk dus al een beroep worden gedaan op pathos; de anafoor of het parallelisme brengt de specifieke emoties vervolgens versterkt over. Hiermee raakt de pathetische functie aan de versterkende functie, met het verschil dat de versterkende functie de essentie van argumentatie benadrukt, terwijl de pathetische functie de emoties benadrukt die in een uiting van een discussiant verscholen zitten.

Binnen de pragma-dialectische argumentatietheorie is pathetische argumentatie niet onproblematisch. Een beroep op pathos is namelijk in sommige gevallen in tegenspraak met de vierde regel van het ideaalmodel: de relevantieregel (Van Eemeren & Houtlosser, 2015, p.170). Deze regel schrijft voor dat een standpunt niet door non-argumentatie mag worden verdedigd en pathos is samen met ethos een vorm van non-argumentatie. Van Eemeren (2013, p.45) stelt echter ook dat een standpunt 'not merely by' een beroep op pathos ondersteund mag worden. Wat impliceert dat een discussiant wel pathetische elementen kan toevoegen aan zijn argumentatie, maar dat argumentatie niet uitsluitend uit een beroep op pathos mag bestaan. Dit wordt geëxpliciteerd door Van Eemeren en Houtlosser (2015, p.167) die in een voetnoot bij de relevantieregel vermelden dat deze regel niet inhoudt dat het aanvoeren van argumenten niet gecombineerd mag worden met pathos of dat argumenten geen pathetische elementen kunnen bevatten.

Voor een discussiant biedt dit gegeven de mogelijkheid om strategisch te manoeuvreren op het grensgebied tussen redelijkheid en onredelijkheid van argumentatie met een pathetisch karakter. Emoties ontleen hun effectiviteit aan het feit dat zij een krachtig middel zijn om mensen te overtuigen of aan te zetten tot bepaald gedrag (De Jong, Pieper & Rademaker, 2015, p.10). Als emotie dus gecombineerd wordt met argumenten, zullen mensen hun oordeel door hun emoties laten beïnvloeden en in mindere mate kritisch tegenover de inhoud van argumenten staan. Ook zonder het gebruik van een anafoor of parallelisme zouden emoties de kans op kritische reacties kunnen verkleinen. De anafoor en het parallelisme met een pathetische functie kunnen echter van toegevoegde waarde zijn, omdat zij de emotie nog eens zouden kunnen versterken en daarmee de kans op een kritische reactie mogelijk nog verder terugbrengen.

In 16a wordt gebruik gemaakt van een parallelisme met een pathetische functie. Er zal blijken dat het parallelisme hier het gevoel van medelijden dat in het discussiefragment verscholen ligt, versterkt.

16a) Ziedaar het recept Rutte, niet alleen niet lekker, ook nog eens niet voedzaam. 32%, de daling van het consumentenvertrouwen, 3 van de 10 mensen van wie de hypotheekschuld groter is dan de waarde van de woning, ruim 7000 failliete bedrijven. Dat zijn de cijfers. En achter die cijfers zitten mensen. *Op de markt in Amsterdam Zuid-Oost*. Waar marktkooplui je haarfijn kunnen vertellen dat er aan die 32% nog geen eind gekomen is, zij zien het vertrouwen nog iedere dag verder afnemen. *Aan de deur in Sneek*. Waar een alleenstaande vader vertelde over de enorme restschuld die nu op hem rust na gedwongen verkoop van woning door verlies van baan. En *bij bijeenkomsten zoals in Leeuwarden*. Een mevrouw, een kleine middenstandster, vertelde mij met tranen in haar ogen dat zij niet meer weet hoe zij het hoofd nog boven water moet houden. (Samsom, 2012)

In 16a geeft Samsom argumenten voor het standpunt dat de aanpak van bezuinigingen van kabinet Rutte 'niet alleen niet lekker' maar 'ook nog eens niet voedzaam' is. Hij noemt zelf al dat er cijfers zijn die dat aantonen en dat er achter die cijfers verhalen van mensen zitten die het eveneens aantonen. De specifieke cijfers die Samsom aandraagt en de voorbeelden van mensen die last hebben van bezuinigingen zijn te onderscheiden als onderschikkende argumenten bij de argumenten 'Dat zijn de cijfers [dat tonen de cijfers aan]' en 'Achter de cijfers zitten mensen [die dat aantonen]'. De onderschikkende argumenten kunnen worden gezien als logos en zijn geen vorm van non-argumentatie. De argumenten die heb sub-standpunt 'achter die cijfers zitten mensen' moeten ondersteunen, worden echter gevormd door persoonlijke verhalen. Die verhalen spelen wel in op de empathie van het publiek en zijn een strategisch middel om de onderbuik van het publiek te bespelen (Hoeken, 2015, p.30). In dit geval gaat het om persoonlijke verhalen die medelijden moeten opwekken waardoor de bezuinigingen van Rutte erger lijken. Daarmee bevat de argumentatie toch een pathetisch element, maar wordt het standpunt van Samsom in termen van Van Eemeren (2013, p.45) 'not merely by' pathos ondersteund. De voorbeelden zijn namelijk een redelijke onderbouwing voor het argument dat er verhalen over mensen zijn die laten zien dat er iets mis is met de bezuinigingen van kabinet Rutte. Er kan dus worden geconcludeerd worden dat hier geen overtreding van de relevantieregel plaatsvindt.

In een situatie als deze, waarin argumentatie en emotie samengaan, maar emotie niet de overhand heeft, kunnen de anafoor en het parallelisme met pathetische functie effectief worden ingezet. In 16a worden de voorbeelden van mensen die zijn getroffen steeds parallel ingeleid waardoor het gevoel van medelijden nog meer tot uitdrukking komt. Niet alleen de voorbeelden zelf roepen namelijk medelijden op, de parallelle formulering lijkt die emotie te bundelen en uit te vergroten. In 16b is het parallelisme achterwege gelaten. Het medelijden komt hier alleen tot uitdrukking in de inhoud van de voorbeelden en niet in de vorm.

16b) [...] En achter die cijfers zitten mensen. Op de markt in Amsterdam Zuid-Oost kunnen de marktkooplui je haarfijn vertellen dat er aan 32% nog geen eind gekomen is, zij zien het vertrouwen nog iedere dag verder afnemen. Een alleenstaande vader vertelde aan de deur in Sneek over de enorme restschuld die nu op hem rust na gedwongen verkoop van woning door verlies van baan. En in Leeuwarden vertelde een mevrouw, een kleine middenstandster, mij bij een bijeenkomst met tranen in haar ogen dat zij niet meer weet hoe zij het hoofd nog boven water moet houden.

In 16b wordt een tegenstander mogelijk minder meegezogen in de emotie waarop met deze voorbeelden een beroep wordt gedaan. De argumenten komen in dit fragment meer tot hun recht als voorbeelden bij het sub-standpunt 'achter die cijfers zitten mensen [die dat aantonen]', terwijl de argumenten in 16a sterker overkomen als een emotioneel appel. In 16b is dan ook meer ruimte om de argumentatie te evalueren, waardoor de vraag kan rijzen of het aantal cijfers dat wordt aangedragen en de specifieke voorbeelden die daarbij worden gegeven wel voldoende zijn om te kunnen concluderen dat het bezuinigingsbeleid van Rutte 'niet voedzaam' is. In 16a heeft de emotie mogelijk de overhand wat de kans verkleint dat deze kritische vraag gesteld zal worden.

De drie functies die zijn besproken in deze paragraaf hebben dus met elkaar gemeen dat de kans op kritische vragen van een tegenstander mogelijk wordt verkleind als er een anafoor of parallellisme met deze functies voorkomt in de argumentatie. De verbindende, versterkende en pathetische functie dragen met andere woorden bij aan het vergroten van effectiviteit van strategische manoeuvres, omdat de aandacht van de redelijkheid wordt afgeleid.

4.2.4 *Functies en effectiviteit: effectiviteit afzwakken*

Een derde en laatste patroon waaruit blijkt dat de functies van de anafoor en het parallellisme van invloed zijn op de effectiviteit in een strategische manoeuvre houdt in dat de effectiviteit juist wordt afgezwakt. De overdrijvende functie van de anafoor en de functie van eentonigheid van het parallellisme en de anafoor zorgen hiervoor. Van deze functies bleek in paragraaf 3.2 tevens dat zij negatief worden geëvalueerd in retorische handboeken, in tegenstelling tot de functies die in paragraaf 4.2.2 en 4.2.3 aan bod zijn gekomen.

Er bestaan geen criteria om te bepalen wanneer een anafoor of een parallellisme argumentatie respectievelijk overdreven of eentonig maakt. De overdrijvende functie treedt bijvoorbeeld voornamelijk in werking als een toehoorder niet gegrepen is door wat er wordt gezegd (Burger & De Jong, 2009, p.176). Hier wordt dan ook duidelijk dat de presentationele keuze voor een anafoor of parallellisme samenhangt met een ander aspect van strategisch manoeuvreren: de aanpassing aan het auditorium. Het presentationele middel, de anafoor of het parallellisme, is vooral succesvol als het auditorium wordt gegrepen door de manier van presentatie van argumentatie. Als een antagonist niet wordt gegrepen door de anafoor of het parallellisme van de protagonist, verliest een strategische manoeuvre zijn effectiviteit. Er ontstaat dan een disbalans tussen het retorische en het dialectische doel, omdat de effectiviteit totaal verdwijnt. Dit is in strijd met het doel van de discussiant om een discussie te winnen.

De overdrijvende functie van de anafoor en de functie van eentonigheid van de anafoor het parallelisme liggen als het ware in het verlengde van de positief geëvalueerde functies. Als een van de positief geëvalueerde functies niet aanslaat, bestaat de kans dat de negatief geëvalueerde functies tot uitdrukking komen in de argumentatie. Omdat de overdrijvende functie en de functie van eentonigheid niet effectief zijn, kan een discussiant beter voorkomen dat dit gebeurt.

Fragment 17 (cursiveringen door RvS) laat echter zien dat overdrijving niet zomaar vermeden kan worden, omdat het afhankelijk is van de tegenstander of de strategische manoeuvre met een anafoor of parallelisme zijn effectiviteit verliest of behoudt. De ene tegenstander kan een anafoor dus overdreven vinden, terwijl een andere tegenstander er juist door wordt overtuigd.

- 17) Onze elite, of het nu gaat om politici, om journalisten, om rechters, om ambtenaren of om subsidieslurpers, is volledig de weg kwijt. [...] Ze praten alles goed, ze relativeren alles weg. [...]
- Je zou verwachten dat* Somalische piraten die onze schepen aanvallen onder vuur worden genomen, maar in plaats daarvan halen we ze naar Nederland en geven we ze gratis computercursussen.
- Je zou verwachten dat* een linkse politicus opkomt voor vrouwenrechten, maar mevrouw Arib, collega van de PvdA-fractie, geeft als advies aan Marokkaanse vrouwen over hoe om te gaan met dominerende mannen: ga de strijd niet aan, die verlies je toch.
- Je zou verwachten dat* nu we weten dat de schade van die multikul minstens 100 mld. bedraagt, de sluizen voor de massa-immigratie nu wel dicht gaan, maar nee hoor, [...]
- Je zou verwachten dat* Boris Dittrich op zijn minst aangifte doet als [...] Maar hij zwijgt, [...]
- Je zou verwachten dat* het zeer progressieve Utrecht opkomt voor de gelijkheid van man en vrouw, maar in plaats daarvan [...]
- Je zou verwachten dat* in het PvdA-bolwerk Rotterdam [...]. Maar toch, [...]
- (Wilders, 2009)

In 17 herhaalt Wilders zes keer ‘je zou verwachten dat’ in opeenvolgende argumenten. In een andere passage herhaalt hij de constructie ‘je zou verwachten’ nog eens vier keer op exact dezelfde manier. Kuitenbrouwer, die een boek schreef over het taalgebruik van Wilders, zegt over deze specifieke anafoor dat een auditorium na het horen ervan zal denken: ‘het is allemaal nog veel erger dan ik dacht’ (Welgraven, 2010). In het geval van een antagonist die twijfelt aan een standpunt zou de anafoor hier inderdaad zo effectief kunnen zijn als Kuitenbrouwer beweert. Het is echter ook voorstelbaar dat de overdrijvende functie hier tot uiting komt. Zeker in de Tweede Kamer, waar deze uitspraak is gedaan, zullen politici die in debat zijn met Wilders niet gegrepen worden door de anafoor in dit fragment, aangezien het argumentatie betreft voor een standpunt waarin hun handelen negatief wordt geëvalueerd. Voor dat publiek is de anafoor

een overdreven manier om de argumentatie te presenteren, waardoor de argumentatie aan effectiviteit zal inboeten.

Dat de overdrijvende functie en functie van eentonigheid in het verlengde liggen van de positief geëvalueerde functies wordt duidelijk in 18a (cursiveringen door RvS).

18a) Er bestaat inderdaad de nodige twijfel of het lokaal bestuur de pretentie van volwaardige bestuurslaag nog lang zal kunnen waarmaken. Deze twijfel wordt gevoed door drie hoofdproblemen waar gemeentebesturen de komende jaren mee te maken blijven houden: (1) *de dreiging van een verdergaande inkrimping van de lokale autonomie*, (2) *de dreiging van een voortgaand legitimizeits- of vertrouwensverlies van het lokaal bestuur* en (3) *de dreiging van een tekortschietende lokale bestuurskracht*. (Engels, 2013)

In dit fragment wordt zowel een anafoor als een parallellisme gebruikt om argumenten op te sommen bij het standpunt dat er twijfel bestaat over of lokaal bestuur de pretentie van volwaardige bestuurslaag nog lang zal kunnen waarmaken. Hierin komt de structurerende functie van het parallellisme tot uiting, omdat het de opsomming overzichtelijk maakt. De anafoor kan een isolerende functie worden toegewezen, omdat herhaling van 'de dreiging' de gedachte aan een probleem isoleert uit de opsomming. De combinatie van de woordelijke en grammaticale herhaling kan er echter ook voor zorgen dat toehoorders hun aandacht verliezen, omdat de levendigheid uit het fragment verdwijnt door de stijlfiguren. Hierdoor lijkt de functie van eentonigheid van beide stijlfiguren de overhand te krijgen en verliest de strategische manoeuvre aan effectiviteit.

Fragment 18b toont dat een kleine verandering in zinsbouw er al voor kan zorgen dat de argumentatie iets levendiger is en daardoor meer aandacht vast zou kunnen houden, terwijl de opsomming nog steeds overzichtelijk blijft.

18b) [...] Het eerste probleem betreft de dreiging van een verdergaande inkrimping van de lokale autonomie. Daarnaast bestaat de dreiging dat legitimizeits- of vertrouwensverlies van het lokaal bestuur voort blijft gaan en als laatste is er de dreiging van een tekortschietende lokale bestuurskracht.

De overdrijvende functie van de anafoor en de functie van eentonigheid van de anafoor en het parallellisme delen dus dat de effectiviteit van een strategische manoeuvre verloren kan gaan. Het is voor beide functies echter niet vast te stellen wanneer dit gebeurt, omdat dit afhankelijk is van contextuele factoren, zoals het beoogde publiek.

5 Conclusie en discussie

Hoe beïnvloeden de anafoor en het parallelisme strategische manoeuvres van een discussiant in de argumentatiefase van een kritische discussie in het politieke discours? Deze vraag stond centraal in dit onderzoek en in deze paragraaf zal ik hier een antwoord op formuleren.

Allereerst bleek uit een literatuuronderzoek dat de stijlfiguren versimpeld worden neergezet door de handboeken die erover schrijven. Zo wordt de anafoor door zowel Braet (2007, p.116) als Wales (2011, p.20) afgedaan als stijlfiguur die in één zin kan worden besproken, terwijl uit hoofdstuk 3 is gebleken dat er veel meer te zeggen valt over de vorm van dit stijlfiguur. In dit onderzoek is op basis van verschillende handboeken een systematisch overzicht tot stand gekomen van zowel de vormkenmerken als de functiemarkers van de anafoor en het parallelisme. Hieruit bleek dat de stijlfiguren complexer in elkaar zitten dan hoe zij tot nu toe in de bestaande literatuur worden gepresenteerd.

Zo werd duidelijk dat de vorm van een anafoor getypeerd kan worden op basis van vijf aspecten: het element dat wordt herhaald, de plaats van het herhaalde element, het niveau waarop de herhaling plaatsvindt, het aantal herhalingen en de opeenvolging van delen waarin het herhaalde element zich bevindt. Ook het parallelisme kan getypeerd worden op basis van vijf aspecten, waaronder eveneens op basis van het herhaalde element, het niveau waarop de herhaling plaatsvindt en het aantal herhalingen en verder op basis de aanwezige variatie in de parallelle constructie en betekenisovereenkomst tussen parallelle delen.

Daarnaast bleken de anafoor en het parallelisme verschillende functies te vervullen die niet allemaal in elk handboek aan bod komen. De literatuurstudie in deze scriptie toonde aan de onderzochte stijlfiguren vier dezelfde functies kunnen vervullen: een versterkende functie, een pathetische functie, een verbindende functie en een functie van eentonigheid. De anafoor heeft daarnaast een isolerende en een overdrijvende functie en een parallelisme heeft een structurerende functie en een argumentatieve functie.

In het conceptueel-analytische onderzoek dat hoofdstuk 4 besloeg, is nagegaan hoe de functies, en dus de stijlfiguren, van invloed zijn op strategische manoeuvres die de discussiant kan inzetten in de argumentatiefase van een kritische discussie. Uit de analyses kwamen drie patronen naar voren die zijn gecategoriseerd. Drie functies bleken argumentatie duidelijker over te brengen, wat ten goede kan komen aan de effectiviteit van argumentatie. Daarnaast zijn enkele functies geschikt om de kans op kritische vragen bij de argumentatie te verkleinen. Dit kan gunstig zijn als argumentatie drogredelijk is. Ten slotte bleken er ook functies te zijn waaraan mogelijk een risico is verbonden. De overdrijvende functie en de functie van eentonigheid kunnen er namelijk voor zorgen dat een tegenstander niet wordt gegrepen door argumentatie en daarom zijn aandacht verliest. Als deze functies van de anafoor en het parallelisme tot uitdrukking komen in de argumentatie heeft dit tot gevolg dat een strategische manoeuvre aan effectiviteit inboet.

Om te bepalen of strategische manoeuvres met een anafoor of parallelisme ontsporen of niet, moet per geval worden bekeken of er discussieregels worden overtreden. Het bleek dat de anafoor en het parallelisme nauwelijks invloed hebben op de redelijkheid van argumentatie, omdat de stijlfiguren alleen de vorm van een uiting beïnvloeden. In relatie tot de discussieregels kunnen de anafoor en het parallelisme alleen zorgen voor overeenstemming met de

taalgebruiksregel. Zij zijn niet in staat om strategische manoeuvres te laten ontsporen. Doordat enkele functies de kans op kritische vragen over de argumentatie verkleinen, is het wel mogelijk dat de drogredelijkheid van argumentatie minder snel aan het licht komt. De argumentatie wordt inhoudelijk echter niet ineens redelijk bij het gebruik van de anafoor of het parallelisme.

Met het conceptueel-analytische onderzoek is er ten eerste een argumentatieve dimensie aan de theorie over de anafoor en het parallelisme toegevoegd. Op basis van reeds bekende effecten van de anafoor en het parallelisme is nu inzichtelijk gemaakt hoe de functies die deze stijlmiddelen kunnen vervullen argumentatief kunnen worden ingezet. De inzet van de anafoor en het parallelisme blijken geen risico's op te leveren voor de redelijkheid van een strategische manoeuvre. Deze stijlfiguren kunnen voornamelijk de effectiviteit van een strategische manoeuvre vergroten, waarbij wel het risico bestaat dat de stijlfiguren eentonigheid veroorzaken waardoor de effectiviteit juist afneemt.

Ten tweede heeft dit conceptueel-analytische onderzoek een nieuw terrein binnen de pragma-dialectiek onderzocht. In verscheidene onderzoeken zijn namelijk al gedachtefiguren onder de loep genomen om uitspraken te kunnen doen over strategisch manoeuvreren met presentationele middelen (vgl. Houtlosser & Van Eemeren, 2000; Snoeck Henkemans, 2008; Van Poppel, 2016; Snoeck Henkemans, 2017), maar woordfiguren zijn niet eerder aan een analyse onderworpen. De uitkomst dat de anafoor en het parallelisme strategische manoeuvres niet kunnen laten ontsporen, is nieuwe informatie ten opzichte van eerder onderzoek naar gedachtefiguren. Gedachtefiguren als de litotes en de metonymia hebben namelijk wel de potentie om argumentatie drogredelijk te maken. Zo zou de litotes een ambiguïteitsdrogreden kunnen opleveren (Van Poppel, 2016, p.229) en met de metonymia kan een standpunt als vanzelfsprekend worden gepresenteerd (Snoeck Henkemans, 2008, p.252), wat ingaat tegen de verdedigingsplichtregel. Verder onderzoek zou moeten uitwijzen of het een kenmerk is van woordfiguren in het algemeen dat zij niet tot het overtreden van discussieregels kunnen leiden.

Met dit onderzoek wilde ik in kaart brengen wat de invloed van de analytisch te onderscheiden functies afzonderlijk is op strategische manoeuvres in de argumentatiefase van een kritische discussie. Sommige functies zijn echter zo nauw aan elkaar verwant dat ter discussie kan worden gesteld of het nuttig is om ze analytisch van elkaar te onderscheiden. Zo zetten de versterkende en pathetische functie van de stijlfiguren de argumentatie beide kracht bij. Het onderscheid tussen deze functies bestond in deze scriptie uit het feit dat de pathetische functie een emotie versterkt die in argumentatie verscholen zit, terwijl de versterkende functie de argumenten als geheel krachtig presenteert. Uiteindelijk hebben beide functies het in zich om de kans op kritische vragen over argumentatie te verkleinen, dus wellicht hadden deze twee functies in samenhang met elkaar gepresenteerd kunnen worden in plaats van als twee op zichzelf staande functies. De pathetische functie zou dan bijvoorbeeld een sub-functie zijn van de versterkende functie.

Een ander punt dat ter discussie moet worden aangehaald is dat de woordkeuze binnen een anafoor of parallelisme in dit onderzoek buiten beschouwing is gelaten. In dit onderzoek is de opvatting aangehouden dat de lexicale invulling van de anafoor of de grammaticale invulling van het parallelisme geen invloed heeft op de functie. Het is echter de vraag of die benadering inderdaad opgaat. In fragment 19 vormt de herhaling van 'dit' een anafoor. De anafoor heeft in het fragment een verbindende functie, omdat de vorm de samenhang afdwingt dat er

verschillende organisaties zijn, die hetzelfde zeggen. Tegelijkertijd verwijst 'dit' ook drie keer naar hetzelfde voorstel om op grote schaal werk te maken van legale routes. De samenhang komt dus niet alleen tot stand door de inzet van een woordfiguur, maar ook doordat 'dit' steeds naar hetzelfde concept verwijst.

- 19) We moeten op grote schaal werk maken van legale routes. De smokkelaars bestrijd je alleen, om het onmenselijk te zeggen, als je hun handel overneemt. Dat kunnen we organiseren. [...] *Dit* vragen internationale organisaties al jaren. *Dit* stellen vluchtelingenorganisaties voor. *Dit* zeggen de deskundigen die migratie en vluchtelingenstromen bestuderen. (Klaver, 2016)

In het verlengde van dit vraagstuk zou het interessant zijn om te onderzoeken of de lexicale of grammaticale invulling van respectievelijk de anafoor en het parallelisme functiebepalend zijn. Gespecificeerd voor het voorbeeld hierboven zou dat eventueel kunnen betekenen dat de herhaling van verwijzwoorden een verbindende functie tot uitdrukking laat komen. Antwoorden op dit soort vraagstukken leveren meer inzicht op in de wisselwerking tussen vorm en functie van stijlfiguren. Wellicht zou onderzoek meer duidelijkheid kunnen verschaffen over welke elementen uit de stijlfiguur er precies voor zorgen dat er een bepaalde functie van de stijlfiguur tot uitdrukking komt ten koste van andere functies die in principe ook verbonden zijn aan de stijlfiguur. Dat lijkt nu tamelijk willekeurig te zijn, maar misschien is hier een systematiek in te ontdekken.

Als laatste moet genoemd worden dat enkele zaken in het conceptueel-analytische onderzoek buiten beschouwing zijn gelaten. Dit betreft de invloed van het verbaal parallelisme op strategische manoeuvres, de mogelijkheid dat een stijlfiguur een dubbele functie heeft en de invloed van een communicatief domein op de redelijkheidsbeoordeling van argumentatie. De keuze om deze zaken niet mee te nemen kwam voort uit het feit dat in dit onderzoek de invloed van de anafoor en het parallelisme op strategische manoeuvres werd onderzocht met behulp van de functies die analytisch te onderscheiden zijn voor deze stijlfiguren. Nu bekend is welke invloed deze functies hebben op argumentatie, kan in vervolgonderzoek ook aandacht worden besteed aan de andere zaken, zodat er meer generieke uitspraken gedaan kunnen worden over de anafoor en het parallelisme en hun rol in argumentatieve discussies.

Bibliografie

- Agema, F. (2018, 7 februari). Debat over de gevolgen van de decentralisatie jeugd-ggz. Opgevraagd van <https://www.pvv.nl/38-fj-related/fleur-agema/9698-debat-over-de-gevolgen-van-de-decentralisatie-jeugd-ggz.html>
- Anafoor. (2009). In *Van Dale Middelgroot woordenboek Nederlands* (eerste editie). Utrecht/Antwerpen: Van Dale Uitgevers.
- Aristoteles (2004). *Retorica* (vert. M. Huys). Groningen: Historische Uitgeverij. (Oorspr. *Ars Rhetorica*.)
- Bork, G.J., Struik, H., Verkruijsse P.J. & Vis, G.J. (2002). *Letterkundig Lexicon voor de Neerlandistiek*. Geraadpleegd op 2 april 2018 van www.dbnl.org/tekst/bork001lett01_01/bork001lett01_01_0017.php#p033
- Braet, A. (2007). *Retorische kritiek: Hoe beoordeel je overtuigingskracht?* Den Haag: SDU Uitgevers.
- Burger, P. (2015). Overtuigen met overtreffende trap: politici, media, woede en walging. In J. de Jong, Ch. Pieper & A. Rademaker (red.), *Beïnvloeden met emoties: Pathos en retorica* (pp. 93-97). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Burger, P. & Jong, J. de (2009). *Handboek stijl: Adviezen voor aantrekkelijk schrijven* (tweede druk). Groningen: Noordhoff Uitgevers.
- Cicero (1954). *Rhetorica Ad Herennium* (trans. H. Caplan). Cambridge, MA: Harvard University Press. (Oorspr. *Ad C. Herennium: de ratione dicendi*.)
- Claes, P. & Hulsens, E. (2015). *Groot retorisch woordenboek: Lexicon van stijlfiguren*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt.
- Clause. (2007). In P.H. Matthews (red.), *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics* (2 ed.). Geraadpleegd op <http://www.oxfordreference.com.ezproxy.leidenuniv.nl/2048/view/10.1093/acref/9780199202720.001.0001/acref-9780199202720-e-520?rskey=DRLH4g&result=1>
- Dubremetz, M. (2017). *Detecting Rhetorical Figures Based on Repetition of Words: Chiasmus, Epanaphora, Epiphora*. Uppsala University: Dissertation.
- E-ANS. Elektronische versie van: W. Hasereyn, K. Romijn, G. Geerts e.a. (red.) (1997). *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (tweede, geheel herziene druk). Groningen [etc.]: Martinus Nijhoff Uitgevers. Geraadpleegd op <http://ans.ruhosting.nl>.
- Eemeren, F. H. van (2010). *Strategic Maneuvering in Argumentative Discourse: Extending the Pragma-dialectical Theory of Argumentation*. Amsterdam: John Benjamins.
- Eemeren, F.H. van (2013). Strategic maneuvering in argumentative discourse in political deliberation. *Journal of Argumentation in Context*, 2(1), 11-32.
- Eemeren, F.H. van (2015). Argumentation Studies' Five Estates. In F.H. van Eemeren (red.), *Reasonableness and Effectiveness in Argumentative Discourse: Fifty Contributions to the Development of Pragma-Dialectics* (pp. 81-108). Cham (CH): Springer.
- Eemeren, F. H. van & Grootendorst, R. (2002). Het analyseren en beoordelen van betogende teksten. In F. H. van Eemeren, P. van den Hoven, C. Jansen & P.J. Schellens (red.), *Tussenstand: 25 jaar Tijdschrift voor Taalbeheersing* (pp. 35-52). Assen: Koninklijke Van Gorcum.

- Eemeren, F. H. van & Grootendorst, R. (2004). *A systematic theory of argumentation. The pragma-dialectical approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eemeren, F.H. van & Grootendorst, R. (2015). Analyzing Argumentative Discourse. In F.H. van Eemeren (red.), *Reasonableness and Effectiveness in Argumentative Discourse: Fifty Contributions to the Development of Pragma-Dialectics* (pp. 487-506). Cham (CH): Springer.
- Eemeren, F.H. & Houtlosser, P. (2002). Strategic Maneuvering: Maintaining a Delicate Balance. In F.H. van Eemeren en P. Houtlosser (red.), *Dialectic and Rhetoric: The Warp and Woof of Argumentation Analysis* (pp. 131-159). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Eemeren, F.H. & Houtlosser, P. (2015). The Case of Pragma-Dialectics. In F.H. van Eemeren (red.), *Reasonableness and Effectiveness in Argumentative Discourse: Fifty Contributions to the Development of Pragma-Dialectics* (pp. 149-177). Cham (CH): Springer.
- Eemeren, F. H. van, Grootendorst, R. & Snoeck Henkemans, A.F. (2002). *Argumentation. Analysis, evaluation, presentation*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Eemeren, F.H. van, Houtlosser, P., & Snoeck Henkemans, A.F. (2007). *Argumentative indicators in discourse. A pragma-dialectical study*. Dordrecht: Springer.
- Eemeren, F. H. van, & Snoeck Henkemans, A.F. (2016). *Argumentatie. Inleiding in het analyseren, beoordelen en houden van betogen*. Groningen: Noordhoff.
- Engels, H. (2013, 5 november). Congrestoespraak Hans Engels. Opgevraagd van <https://d66.nl/publicaties/congrestoespraak-hans-engels/>
- Fahnestock, J. (2011). *Rhetorical Style: The Uses of Language in Persuasion*. New York, NY: Oxford University Press.
- Hoeken. H. (2015). Het oordeel van de onderbuik. In J. de Jong, Ch. Pieper & A. Rademaker (red.), *Beïnvloeden met emoties: Pathos en retorica* (pp. 27-36). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Houtlosser, P. & F.H. Van Eemeren (2000). De retorische functie van stijlfiguren in een dialectisch proces: strategisch gebruikte metaforen in Edward Kennedy's Chappaquiddick Speech. In R. Neutelings, N. Ummelen & A. Maes (red.), *Over de grenzen van de taalbeheersing. Bijdragen over taal, tekst en communicatie gepresenteerd op het VIOT-congres dec. 1999 aan de Technische Universiteit Delft* (pp. 151-162). Den Haag: SDU Uitgevers.
- Jansen H. (2016), Strategic maneuvering with that says it all and that says everything. In H. Jansen (red.), *Argumentation and Reasoned Action. Proceedings of the 1st European Conference on Argumentation, Lisbon 2015, Volume II* (pp. 587-599). United Kingdom: College Publications.
- Jong, J. de, Pieper, Ch. & Rademaker, A. (2015). *Beïnvloeden met emoties: Pathos en retorica*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Jong, J. de (2015). Bach, gospel en groove: de muzikale speeches van Obama. In J. de Jong, Ch. Pieper & A. Rademaker (red.), *Beïnvloeden met emoties: Pathos en retorica* (pp. 69-74). Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Jonge, C. de (2015). Het *pathos* van Frans Timmermans. In J. de Jong, Ch. Pieper & A. Rademaker (red.), *Beïnvloeden met emoties: Pathos en retorica* (pp. 87-90). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Klaver, J. (2016, 9 februari). Klaver: Niemand kan minder vluchtelingen beloven. Opgevraagd van <https://groenlinks.nl/nieuws/klaver-niemand-kan-minder-vluchtelingen-beloven>
- Langacker, R.W. (2000). Why a mind is necessary. Conceptualization, grammar and linguistic semantics. In L. Albertazzi (red.): *Meaning and Cognition, A multidisciplinary approach* (pp. 25-38). Amsterdam: John Benjamins.
- Leech, G.N. (1969). *A Linguistic Guide to English Poetry*. London: Longman.
- Leeuwen, M. van (2015). *Stijl en Politiek: een taalkundig-stilistische benadering van de Nederlandse parlementaire toespraken*. Universiteit Leiden: Proefschrift.
- Lucas, A.W. (2014, 6 november). Spreektekst begroting OCW 2015. Opgevraagd van <https://annewillucas.vvd.nl/nieuws/136/spreektekst-begroting-ocw-2015>
- Marijnissen, L. [Socialistische Partij (SP)]. (2018, 19 februari). *Samen maken we Nederland voor elkaar* [YouTube]. Opgevraagd van <https://www.youtube.com/watch?v=VHxhaCaAzrk>
- Natta, D. van (1996, 31 juli). THE FATE OF FLIGHT 800: THE HISTORY; Investigators See 'Eerie Similarities' With Other Airlines That Blew Up. *The New York Times*. Opgevraagd van <https://www.nytimes.com/1996/07/31/nyregion/fate-flight-800-history-investigators-see-eerie-similarities-with-other.html>
- Parallellisme. (2009). In *Van Dale Middelgroot woordenboek Nederlands* (eerste editie). Utrecht/Antwerpen: Van Dale Uitgevers.
- Perelman C. & Olbrechts-Tyteca, L. (1969). *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation* (trans. J. Wilkinson & P. Weaver). Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press. (Oorspr. *La Nouvelle Rhétorique: Traité de l'Argumentation*. Paris: Presses Universitaires de France.)
- Poppel, L. van (2016). Strategisch manoeuvreren met litotes. In D. Van De Mierop, L. Buysse, R. Coesemans & P. Gillaerts (red.): *De Macht van de Taal. Taalbeheersingsonderzoek in Nederland en Vlaanderen* (pp. 219-232). Leuven: Acco.
- Premier Rutte: instroom naar nul bij deal met Turkije. (2016, 16 maart). *Het Financieele Dagblad*. Opgevraagd van <http://academic.lexisnexis.eu.ezproxy.leidenuniv.nl:2048/??lni=5J9K-CNS1-JC8W-Y0D6&csi=263237&oc=00240&perma=true>
- Quintilianus (2001). *De opleiding tot redenaar* (vert. P. Gerbrandy). Groningen: Historische Uitgeverij. (Oorspr. *Istitutio Oratoria*.)
- Renkema, J. (2009). *Schrijfwijzer* (Vierde, aangepaste editie, zesde oplage). Den Haag: SDU Uitgevers.
- Roemer, E. (2017a, 14 januari). Toespraak Emile Roemer: We maken de SP groot en Rutte klein. Opgevraagd van <https://rood.sp.nl/landelijk/nieuws/2017/toespraak-emile-roemer-we-maken-de-sp-groot-en-rutte-klein>
- Roemer, S. (2017b, 14 maart). Het Debat [Live-uitzending]. In J. de Roode (regisseur). NOS Nederland Kiest: Verkiezingen Tweede Kamer. Hilversum: NOS. Opgevraagd van https://www.npo.nl/nos-nederland-kiest-het-debat/14-03-2017/POW_03433687

- Sentence. (2007). In P.H. Matthews (red.), *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics* (2 ed.). Geraadpleegd op <http://www.oxfordreference.com.ezproxy.leidenuniv.nl:2048/view/10.1093/acref/9780199202720.001.0001/acref-9780199202720-e-3033?rskey=EzYUgF&result=1>
- Samsom, D. (2012, 24 mei). Inbreng Diederik Samsom: Verantwoordingsdebat. Opgevraagd van: <https://www.pvda.nl/wp-content/uploads/2012/05/10525-pvda-samsom-verantwoordingsdebat2012.pdf>
- Snoeck Henkemans, A.F. (2005). Strategisch manoeuvreren met metonymie. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 27(3), 245-256.
- Snoeck Henkemans, A.F. (2008). De stijlfiguur *praeteritio* als middel om strategisch te manoeuvreren. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 30(2), 133-146.
- Snoeck Henkemans, A.F. (2017). Strategic maneuvering with hyperbole in political debate. In F.H. van Eemeren & W. Peng (red.), *Argumentation in Context: Contextualizing Pragma-Dialectics* (pp. 269-280). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Timmermans: 60 procent migranten kan teruggestuurd. (2016, 26 januari). *NRC Handelsblad*. Opgevraagd van <http://academic.lexisnexis.eu.ezproxy.leidenuniv.nl:2048/??lni=5HY2-YR71-JC8W-Y303&csi=263237&oc=00240&perma=true>
- Tweede Kamer der Staten-Generaal (2018). *Reglement van Orde van de Tweede Kamer* (34793). Opgevraagd van https://www.tweedekamer.nl/sites/default/files/atoms/files/rvo_compleet_met_cover_april_2018.pdf
- Trump, D.J. (2017, 20 januari). *Remarks of president Donald J. Trump – As prepared for delivery inaugural address*. Opgevraagd van <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/the-inaugural-address/>
- Wales, K. (2011). *A Dictionary of Stylistics* (third edition). Harlow: Pearson Education.
- Welgraven, C. (2010, 22 mei). 'Ik verklap Geert Wilders' trucjes'. *Trouw*. Opgevraagd van <https://www.trouw.nl/home/-ik-verklap-geert-wilders-trucjes-~a412adcf/>
- Wilders, G. [debatbijdrage] (2009, 28 mei). De voortzetting van het verantwoordingsdebat over de jaarverslagen over het jaar 2008 en de rapporten van de Algemene Rekenkamer bij de jaarverslagen (31924) en de Verantwoordingsbrief 2008 (31951). Opgevraagd van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/behandelddossier/31951/h-tk-20082009-6941-7022?resultIndex=6&sorttype=1&sortorder=4>

Bijlage I: Tien discussieregels

1. *Vrijheidsregel*. De discussianten mogen elkaar niet beletten standpunten of twijfel naar voren te brengen.
2. *Verdedigingsplichtregel*. Een discussiant die een standpunt naar voren brengt, mag niet weigeren dit standpunt desgevraagd te verdedigen.
3. *Standpuntregel*. Een aanval op een standpunt mag geen betrekking hebben op een standpunt dat niet werkelijk door de andere partij naar voren is gebracht.
4. *Relevantieregel*. Een standpunt mag niet worden verdedigd door non-argumentatie naar voren te brengen of argumentatie die geen betrekking heeft op het standpunt.
5. *Verzwegen-argumentregel*. Iemand mag de tegenpartij niet ten onrechte verzwegen argumenten toeschrijven of zich aan de verantwoordelijkheid voor een van zijn eigen verzwegen argumenten onttrekken.
6. *Uitgangspuntregel*. Iemand mag niet ten onrechte iets als gemeenschappelijk uitgangspunt presenteren of ten onrechte ontkennen dat iets een gemeenschappelijk uitgangspunt is.
7. *Geldigheidsregel*. De redeneringen die in de argumentatie als formeel geldig worden voorgesteld mogen geen logische fouten bevatten.
8. *Argumentatieschemaregel*. Een niet door een formeel geldige redenering bewezen standpunt mag niet als afdoende verdedigd worden beschouwd als de verdediging niet plaatsvindt door middel van een geschikt argumentatieschema dat correct is toegepast.
9. *Afsluitingsregel*. Een niet-afdoende verdediging van een standpunt mag niet leiden tot het handhaven van dit standpunt door de protagonist en een afdoende verdediging van een standpunt mag niet leiden tot het handhaven van twijfel aan het standpunt door de antagonist.
10. *Taalgebruiksregel*. De discussianten mogen geen formuleringen gebruiken die onvoldoende duidelijk of verwarrend dubbelzinnig zijn en ze mogen formuleringen van de tegenpartij niet opzettelijk verkeerd interpreteren.

Overgenomen uit: Van Eemeren en Snoeck Henkemans (2016, p.227)

Bijlage II: Dialectische en retorische doelen per discussiefase

Deze tabel biedt een overzicht van de dialectische en retorische doelen in de vier discussiefases naar Van Eemeren (2010, p.45).

	Dialectisch doel	Retorisch Doel
Confrontatiefase	Duidelijkheid bereiken over de proposities die ter discussie staan en de posities die de discussiepartijen innemen.	Tot een definitie van het verschil van mening komen die overeenstemt met het eigen belang van de discussiepartij.
Openingsfase	Tot een ondubbelzinnig vertrekpunt voor de discussie komen.	Bereiken dat de procedurele en materiele uitgangspunten zo gunstig mogelijk zijn vastgelegd.
Argumentatiefase	Verschaffen van aanvaardbare argumentatie door de protagonist en duidelijke twijfel door de antagonist.	Verschaffen van de meest optimale argumentatie voor de verdediging van een standpunt door de protagonist en uiten van een zo sterk mogelijke twijfel om een standpunt aan te vallen door de antagonist.
Afsluitingsfase	Overeenstemmen of de protagonist het standpunt afdoende verdedigd heeft of de antagonist zijn twijfel mag behouden.	Bereiken dat de kritische discussie wordt opgelost in het voordeel van de eigen partij.

Bijlage III: Argumentatiestructuren van de voorbeeldfragmenten

11a Isolerende functie van de anafoor (Lucas, 2014)

- 1 We moeten de robot niet vrezen, we moeten onze kinderen robots leren bouwen! En voorzitter daar kan de maker movement ons bij helpen! [...]
- 1.1a Met dit voorstel kunnen we ervoor zorgen dat Achmed gewoon de module programmeren kan gaan volgen binnen zijn opleiding Human Technology.
- 1.1b Met dit voorstel kunnen we ervoor zorgen dat bakker Robert van Beckhoven zijn eigen meesterbakkers op kan leiden.
- 1.1c Met dit voorstel kan jachtbouwer de Vries uit Makkum de beste vakmensen blijven opleiden.
- 1.1d Met dit voorstel kan het onderwijs afgestemd worden op de regionale arbeidsmarkt.
- 1.1e Met dit voorstel kunnen mensen zich blijven scholen.
- 1.1f Met dit voorstel hoeven zij de robots niet te vrezen, want worden ze in staat gesteld de robot bij te benen. (Lucas, 2014)

12a Structurerende functie van het parallelisme (Roemer, 2017a)

- 1 Maar ik ga nog even door partijgenoten, want er zijn meer veranderingen nodig.
- 1.1a Schaf dat idiote schuldenstelsel af
- 1.1b en zorg ervoor dat jongeren een vak leren in plaats van in de schulden worden gestoken.
- 1.1a-b.1 Investeren in het onderwijs is investeren in onze toekomst.
- 1.1c Pak eindelijk de financiële sector aan.
- 1.1c.1a Banken zijn nog steeds te groot,
- 1.1c.1b de buffers te laag
- 1.1c.1c en het oude graaigedrag komt weer terug.
- 1.1d Stop de ongereguleerde arbeidsmigratie,
- 1.1e pak eindelijk de uitbuiting eens aan
- 1.1f en maak een vuist tegen discriminatie en het groeiende racisme.

13a Argumentatieve functie van het parallelisme (Roemer, 2017b)

- 1 Dit is geen democratie in Europa.
- 1.1 Als het gaat om het democratisch gehalte, dan zegt D66 elke keer 'njet'.
- 1.1.1a We hebben een keer een referendum gehad over de Europese grondwet. De bevolking zei: 'Nee'. Wat zei D66? 'We doen het toch.'
- 1.1.1b We hebben een referendum gehad over de Oekraïne. De bevolking zei: 'Nee'. D66 zei: 'We doen het toch'.
- 1.1.1c We hebben gevraagd om een referendum bij de invoering van de euro. Referendumpartij D66 zei: 'Nee'.

14a **Verbindende functie van het parallelisme (Klaver, 2016)**

- 1 Zelfs politici die dicht bij me staan, benadrukken dat er minder vluchtelingen moeten komen.
- 1.1a Een eurocommissaris die goochelt met cijfers,
- 1.1b een minister van Financiën die speculeert over de betaalbaarheid van de verzorgingsstaat,
- 1.1c een premier die zegt dat de instroom naar nul moet.

15a **De versterkende functie van het parallelisme (Agema, 2018)**

- 1 Het nieuwe systeem is één grote puinhoop.
- (1.1) Het systeem werkt voor geen enkele stakeholder
 - (1.1).1a Suicidale tieners die niet de hulp krijgen die zij nodig hebben.
 - (1.1).1b Ouders die geen passende hulp vinden voor hun dochter met Anorexia Nervosa.
 - (1.1).1c *Kinderen die* veel te lang moeten wachten op noodzakelijke zorg.
 - (1.1).1d *Vrijgevestigde psychologen die* met stoppen dreigen of dat al hebben gedaan.

16a **Pathetische functie van het parallelisme (Samsom, 2012)**

- 1 Ziedaar het recept Rutte, niet alleen niet lekker, ook nog eens niet voedzaam.
- 1.1a Dat tonen de cijfers aan
- 1.1b Achter die cijfers zitten mensen die dat aantonen
 - 1.1a.1a 32%, de daling van het consumentenvertrouwen
 - 1.1a.1b 3 van de tien mensen van wie de hypotheekschuld groter is dan de waarde van de woning
 - 1.1a.1c ruim 7000 failliete bedrijven
 - 1.1b.1a Op de markt in Amsterdam Zuid-Oost. Waar marktkooplui je haarfijn kunnen vertellen dat er aan die 32% nog geen eind gekomen is, zij zien het vertrouwen nog iedere dag verder afnemen.
 - 1.1b.1b Aan de deur in Sneek. Waar een alleenstaande vader vertelde over de enorme restschuld die nu op hem rust na gedwongen verkoop van woning door verlies van baan.
 - 1.1b.1c En bij bijeenkomsten zoals in Leeuwarden. Een mevrouw, een kleine middenstandster, vertelde mij met tranen in haar ogen dat zij niet meer weet hoe zij het hoofd nog boven water moet houden.

17 **Overdrijvende functie van de anafoor (Wilders, 2009)**

- 1 Onze elite, of het nu gaat om politici, om journalisten, om rechters, om ambtenaren of om subsidieslurpers, is volledig de weg kwijt.
- 1.1 Ze praten alles goed, ze relativeren alles weg.
 - 1.1.1a Je zou verwachten dat Somalische piraten die onze schepen aanvallen onder vuur worden genomen, maar in plaats daarvan halen we ze naar Nederland en geven we ze gratis computercursussen.
 - 1.1.1b Je zou verwachten dat een linkse politicus opkomt voor vrouwenrechten, maar mevrouw Arib, collega van de PvdA-fractie, geeft als advies aan Marokkaanse

vrouwen over hoe om te gaan met dominerende mannen: ga de strijd niet aan, die verlies je toch.

- 1.1.1c Je zou verwachten dat nu we weten dat de schade van die multikul minstens 100 mld. bedraagt, de sluizen voor de massa-immigratie nu wel dicht gaan, maar nee hoor, dit kabinet vestigt een nieuw record met 140.000 nieuwe vreemdelingen; een groep zo groot als de stad Amersfoort en wel in één jaar.
- 1.1.1d Je zou verwachten dat Boris Dittrich op zijn minst aangifte doet als hij in de Albert Heijn met een mes wordt bedreigd door een nieuwe Nederlander en te horen krijgt: vuile homo. Maar hij zwijgt, want de realiteit van die massa-immigratie doet blijkbaar meer pijn dan welk Marokkaans mes dan ook. [...]
- 1.1.1e Je zou verwachten dat het zeer progressieve Utrecht opkomt voor de gelijkheid van man en vrouw, maar in plaats daarvan subsidieert het gescheiden loketten, net als vroeger in Zuid-Afrika.
- 1.1.1f Je zou verwachten dat in het PvdA-bolwerk Rotterdam niet getornd wordt aan de resultaat van de emancipatie. Maar toch, er zijn plannen voor apartheidsvoorstellingen in het theater met speciale plaatsen voor moslima's.

18 **Functie van eentonigheid van het parallellisme (Engels, 2013)**

- 1 Er bestaat inderdaad de nodige twijfel of het lokaal bestuur de pretentie van volwaardige bestuurslaag nog lang zal kunnen waarmaken.
- 1.1 Deze twijfel wordt gevoed door drie hoofdproblemen waar gemeentebesturen de komende jaren mee te maken blijven houden:
 - 1.1a (1) de dreiging van een verdergaande inkrimping van de lokale autonomie,
 - 1.1b (2) de dreiging van een voortgaand legitimizeits- of vertrouwensverlies van het lokaal bestuur en
 - 1.1c (3) de dreiging van een tekortschietende lokale bestuurskracht.